

Ortodox hitre térés miatt a bíróságon

Lipcse, egy Máramaros vármegyei falu a 20. század fordulóján

Tartalom

<i>I. Bevezetés.....</i>	<i>3</i>
<i>II. A kutatás alapját képező új forráscsoport bemutatása</i>	<i>6</i>
<i>III. Elméleti és módszertani keretek</i>	<i>8</i>
<i>I. A kvantifikáció problémája</i>	<i>8</i>
<i>II. A dolgozat műfaja: történeti antropológia</i>	<i>10</i>
<i>IV. Máramaros vidéke a századfordulón.....</i>	<i>12</i>
<i>I. Mindennapok és kihívások: a vasút megjelenése, a kolerajárvány és az árvizek.....</i>	<i>12</i>
<i>II. A máramarosi oktatási-művelődési viszonyok.....</i>	<i>15</i>
<i>V. A lipcsei áttérések</i>	<i>18</i>
<i>I. Lipcse nemzetiségi és felekezeti összetétele</i>	<i>18</i>
<i>II. A görögkatolikus egyháztól elforduló ruszinokról szóló kortárs beszédmod vizsgálata .</i>	<i>19</i>
<i>III. A felekezetváltás főszereplői.....</i>	<i>23</i>
<i>IV. Az ortodox hitre térés folyamata és közösségteremtő szerepe.....</i>	<i>28</i>
<i>VI. Összegzés</i>	<i>35</i>
<i>Források.....</i>	<i>37</i>
<i>Szakirodalom</i>	<i>39</i>

I. Bevezetés

Dolgozatom témája a 20. századeleji Máramaros vármegyében; a görögkatolikus egyháztól az ortodoxia felé forduló ruszinok mozgalma.¹ Kutatásom célja, hogy feltárjam a *felekezetváltás* (*skizmatikus mozgalom*)² mögött meghúzódó motivációkat. Az ortodoxia felé forduló településeknek egyike Lipcse; esetpéldája megvilágítja a görögkatolikus egyházból kiszakadók törekvéseit.

*

Korábbi kutatások eredményei bizonyítják, hogy a felekezetváltás számos települést érintett. Gönczi Andrea *Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején* című disszertációjában részletesen írt a Máramaros vármegyei izai és szacsali, a Sáros vármegyei beherói/biharói és a Bereg vármegyei nagylucskai áttérésekről levéltári források (elsősorban peranyagok) és korabeli újságcikkek alapján. Számos falut említett, amelyek szintén érintettek voltak, például Lipcse, Huszt, Szajkófalva, Körösmező és további települések is szembesültek a skizma kihívásaival.³

Dolgozatában központi szerepet tulajdonított a 19. századi pánszláv törekvésnek, amely Európában és az Amerikai Egyesült Államokban is egyre meghatározóbb politikai tényezővé vált. A századelőn jellemző volt, hogy a ruszinok a mindennapi nyomor elől a tengeren túlra vándoroltak,⁴ ahol kapcsolatba kerültek az Amerikában is teret hódító pánszláv propagandával,

¹ A ruszin nemzetiség általános bemutatása: Hattinger Klebasko 1996: 167–175.

² Dolgozatom megírása során számomra hangsúlyos kérdés, hogy a görögkatolikus hitről ortodoxra térők felekezetváltását, valamint az azzal összefüggő olykor erőszakos megmozdulásokat milyen fogalommal tudom pontosan megnevezni. A *skizma*, a (*skizmatikus*) *mozgalom*, a *felekezeti konfliktus*, illetve a *felekezetváltás* egyaránt felmerült – a kortársak az újságcikkekben, a bírósági jegyzőkönyvekben és a levelezésekben szinonimaként használták –, azonban mindegyik fogalmat problematikusnak, pontatlannak gondolom. Az általam pontosnak vélt megnevezésre vissza fogok térni a dolgozat következő fejezeteiben.

³ Gönczi 2007: 75.

⁴ Ha a ruszinok Amerikában tudtak pénzt gyűjteni és így haza tudtak térni, az általában csak rövid ideig volt elég, emiatt ismét külföldi (főként amerikai) munkavállalásra kényszerültek. A ruszinok külföldre költözése majd hazatérése Gönczi Andrea szerint olyan folyamat volt, amely lehetőséget teremtett arra, hogy az Amerikában megismert pánszlávizmus eszméjét a görögkatolikus ruszinok „hazahozzák”. Gönczi 2007: 29. A kivándorlásról részletesebben: Puskás 1974: 32–67.; Puskás 1984: 145–164. Amellett, hogy a máramarosi vidék jelentős népességbocsátó terület volt; bevándorlási régióknak is számított. A Keleti-Kárpátok azért vált bevándorlási célterületté, mert a Kárpát-medence több területén fejlődő könnyű- és nehézipar fa- és faszén-szükségletét Máramaros biztosította. A vármegyének csaknem a felét erdő borította, a fa- és faszénkereslet növekedése munkalehetőséget biztosított. A bevándorlók főként Galíciából és Bukovinából érkeztek – tehát olyan területekről, ahol az ortodox felekezethez tartozás közismerten magas volt – azonban a vándormozgalom jelentőségét a felekezetváltás szempontjából nehéz megállapítani, hiszen inkább a városokba, mintsem a falvakba költöztek. A görögkatolikus vallástól való elfordulás pedig egyértelműen a falvak lakóira volt jellemző. A máramarosi vidékre történő bevándorlásról: Szilágyi 2018: 47–84.

amely egyaránt közvetített vallási és politikai üzenetet. Azért fordultak a hitük megőrzésére törekvő ruszinok a pravoszláv egyház felé, mert nem volt magyar görögkatolikus püspökség az Egyesült Államokban⁵, így a római katolikus egyház fennhatósága alá tartoztak.⁶ Azonban a ruszinságtól idegen volt a latin rítus, így inkább a pravoszláv/görögkeleti/ortodox szertartásokon vettek részt.

A szerző az amerikai pánszláv törekvésekkel kapcsolatban azt állította, hogy a magyar kormány is felfigyelt rá, és tartott a ruszin nemzetiségi mozgalom kialakulásától.⁷ Bár a pánszláv politikai törekvés a magyar kormány szemszögéből tűnhetett a Monarchia egységét veszélyeztető jelenségnek; én a hangsúlyt mégis inkább a ruszinok itthoni tapasztalataiknak, élményeiknek megismerésére fogom helyezni az elemzésben. Az általam megismert, eddig kutatás tárgyát nem képező eredeti dokumentumok⁸ nem utalnak arra, hogy a ruszinoknak lett volna olyan érdekérvényesítő képessége és szervezete, amelynek lett volna elég ereje az állami stabilitás tényleges veszélyeztetéséhez. Összességében Gönczi Andrea az általa skizmatikus mozgalomnak nevezett eseménysort úgy értékelte, hogy szociális elégedetlenségből indult, amely külső beavatkozásnak köszönhetően politikai színezetet kapott.⁹ Dolgozatom bevezető gondolataiban azért mutattam be Gönczi Andrea elemzését, mert az ő munkája a legújabb (2007), így számomra is irányadó kutatás, amely foglalkozott a századeleji ruszinság felekezetváltásával.¹⁰

*

A rövid kutatástörténeti áttekintés mellett szeretnék megemlíteni egy olyan *forráskiadást*, amely segíti a görögkatolikusság és a ruszinság történetének kutatását. 2020-ban jelent meg A

⁵ Az Amerikai Egyesült Államokban az ortodoxia jelenlétéről: Thöle 2001: 213–216.

⁶ Gönczi 2007: 30. Vö.: Pirigyi 2001: 98–100.

⁷ Gönczi 2007: 31–32. A magyar kormány azt a célt tűzte ki a görögkatolikusok „megnyerése” érdekében, hogy számukra apostoli vikariátust létesítenek. Lásd: Véghseő 2023: 183. Vö. egy korabeli újságcikkkel, amelynek szerzője „Egy hithű görög-katolikus” 1899–1909: 139–157.

⁸ MNL HBML VII. 2. b. 1. d. B 1756–1912 (Az eddig kutatások tárgyát nem képező forráscsoport bemutatására vissza fogok térni a későbbiekben.)

⁹ Gönczi 2007: 96–97. Gönczi Andrea a máramarosi skizmapert újságcikkek alapján elemző tanulmányában hasonló következtetésekre jutott, szintén a gazdasági és szociális nehézségeket nevezte meg az áttérés motivációjaként. Gönczi 2005: 13–29.

¹⁰ Gönczi Andrea elemzéséhez hasonlóan Mayer Mária is a politikai aspektust tekintette meghatározónak a felekezetváltás során. Azonban a szerzők kutatásai között különbség is van: az utóbbi szerző álláspontja szerint az áttéréseknek volt politikai színezete, ugyanakkor távol állt tőle a szervezett, tudatos magyar állammal szembeni fellépés. Szerinte sokkal inkább az *általánosan jellemző elégedetlenség* megnyilvánulása volt. Mayer 1977: 111–135.; Rátz Kálmán *A pánszlávizmus története* című, először 1941-ben megjelent munkájában a korábbiakhoz hasonlóan kulcsszerepet tulajdonított a pánszláv agitációnak és a *politikai aspektust* tekintette a legmeghatározóbbnak. Rácz 2000: 269–277.

magyarországi ruszinok és ukránok című kötet, amely amellet, hogy eredeti dokumentumokat közölt, az elején olvasható tanulmányok tájékoztató pontot adnak a ruszinok, az ukránok és a görögkatolikus egyház történetéhez. Az általam vizsgált felekezetváltáshoz kapcsolódóan a kötetben olvasható két levél, amelynek tárgya az ún. skizma. Balogh Mihály máramarosi külhelynök Firczák Gyula püspöknek címzett 1912. január 16-án írt levelében az orosz *propaganda következményeként* értelmezte a felekezetváltást.¹¹ A másik levélben Papp Antal munkácsi püspök gróf Zichy János vallás-és közoktatásügyi miniszternek írta meg, hogy a *nagyorosz propaganda, politikai agitáció miatt bizalmatlanság alakult ki a ruszinok és a papok között.*¹² (Tehát a kiadott levelek az eddig már felvázolt politikai motivációt támasztják alá.)¹³

*

A bevezető fejezetben a kutatástörténeti előzmények áttekintése után szeretném vázolni a kutatás további lehetséges irányait. Ahogyan többször már leírtam, az eddigi vizsgálatok kulcsszerepet tulajdonítottak a felekezetváltáshoz vezető úton a pánszláv agitációnak, a gazdasági nehézségeknek, a nyomornak. Véleményem szerint az említett tényezők valóban meghatározóak, nem hagyom figyelmen kívül a jelentőségüket. Ugyanakkor további lehetséges okok feltárását tűzöm ki célul. A dolgozatomban a századforduló mindennapjainak azon területeit szeretném megvilágítani, amelyek véleményem szerint jelentősen befolyásolták az ortodoxia felé forduló ruszinokat.

A *történeti antropológia* eszköztárával – amely a felekezetváltás vizsgálata szempontjából eddig nem alkalmazott, *új módszertani megközelítés* – a *mindennapi élet* feltárására törekszem. Eddig nem ismert, *korábbi kutatások során nem vizsgált eredeti dokumentumok* teremtik meg a lehetőséget arra, hogy az említett új módszertani megközelítések segítségével a görögkatolikus egyházból kiszakadó hívők története megismerhetővé váljon.

¹¹ Fedinec – Szakál – Csernicskó 2010: 144–145.

¹² Uo. 146–148.

¹³ A görögkatolikus magyarság történetének általános bemutatása a dolgozat terjedelmi kötöttsége miatt nem lehetséges. Lásd részletesen: Pirigyi 1982.; Pirigyi 2001.; Véghseő 2023.

II. A kutatás alapját képező új forráscsoport bemutatása

Gönczi Andrea a századelő történéseinek rekonstruálására a levéltári források (elsősorban peranyagok), illetve a korabeli sajtótudósítások alapján tett kísérletet az értekezésében. A máramarosszigeti pert lezáró bírósági ítéletet a tanulmányában csak kortárs újságcikkek segítségével tudta kutatni. A tanulmány szerint ennek az az oka, hogy a második világháború idején az Országos Levéltárat bombatalálat érte, amely miatt a máramarosszigeti peranyag megsemmisült.¹⁴

A Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltárában megtaláltam a máramarosszigeti peranyagot, amely a lipcsei áttéréseket követő bírósági tárgyalásokat rögzíti (MNL HBML VII. 2. b 1. d. B 1756–1912), így a kutatás lehetséges. Az iratanyag az 1950-es 1960-as években kerülhetett a debreceni levéltárba. Ennek oka, hogy az 1890-ben a XXV. tc. alapján megszervezett Debreceni Királyi Ítéltábla alá tartozott a debreceni, a nyíregyházi, a szatmárnémeti és a zilahi törvényszék mellett a máramarosszigeti is. A területi illetékesség 1920-tól megváltozott, így a máramarosszigeti, szatmárnémeti és a zilahi törvényszékek Romániához kerültek, viszont a Debreceni Királyi Ítéltáblához csatolták a miskolci és a sátorlajújhelyi törvényszékeket. 1938-ban újabb változás történt, visszakerült a máramarosszigeti törvényszék, továbbá az ungvári, a beregszászi és a huszti is a debreceni ítéltábla hatáskörébe került. Elnöke felügyeletet gyakorolt a kerületébe tartozó törvényszékek felett, jogkörét az 1891. évi XVII tc. szabályozta. Az ítéltábla kizárólag fellebbviteli bíróság volt. Ugyan pontos adat egyelőre nem áll rendelkezésre,¹⁵ de leginkább az az elképzelhető, hogy a máramarosszigeti törvényszékről a szocializmus idején került a peranyag az akkor még Debreceni Állami Levéltárba. A kutatás alapját jelentő iratok a „Polgári és büntető peres iratok 1911–1944” állagába tartoznak, amelyek a levéltár értékelése szerint politikatörténeti szempontból relevánsak.

Az irategyüttes 35 tanúvallomási jegyzőkönyvet és bírósági végzést, 8 egyházi és világi vezető közötti levélváltást és egy baráti levél magyar fordítását tartalmazza. Az új forráscsoport részét képezi még a felekezetet váltók (158 fő) névsora, a propagandának minősített Oroszországból származó könyvek rövid tartalmi kivonata és 9 oroszról magyar nyelvre fordított újságcikk is. A tanúvallomási jegyzőkönyvek felolvasása ruszin nyelven történt, de azokat magyar nyelven rögzítették.

¹⁴ Gönczi 2005: 23.

¹⁵ A dokumentumok levéltárba kerülésének történetét a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltárának tájékoztatása alapján írtam le. Vö.: Nagy 1974. 376–423.; elsősorban: 383–384. o.

A megtalált forráscsoport képezi a dolgozat alapját,¹⁶ viszont az összesen több, mint 250 oldalnyi irat *rendezetlen*; hivatkozását nehezíti, hogy az állag nincsen további kisebb egységekre bontva és levéltári jelzettel ellátva. Emiatt csak az állagot (MNL HBML VII. 2. b. 1. d. B 1756–1912)¹⁷ tudom megjelölni, illetve minden esetben fel fogom tüntetni, hogy az adott tárgyalás mikor zajlott, vagy a levél mikor keletkezett; amely segíti az eredeti dokumentumok áttekinthető felhasználását.

Ezen túl a *korabeli oktatási-műveltségi viszonyok* vizsgálata lehetővé teszi a Máramaros megyében élők mindennapjainak megismerését. A *művelődéstörténeti szempont* megvalósításához szükséges források a *Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtárának* kéziratárában találhatók, amelyek eddig nem képezték a felekezetváltás körülményeinek feltárását segítő eredeti dokumentumok részét.¹⁸ Továbbá a *19. század második felében és a 20. századelején készült népszámlálási adatok* áttekintése szintén általam felhasznált forrás.

¹⁶ A kortárs sajtópublicisztikai írások mint források csak kiegészítő jellegűek.

¹⁷ A vallomásokat táblázatba foglaltam és a továbbiakban kvantitatív és kvalitatív szempontok mentén is elemezni fogom; a táblázat „A felekezetváltás főszereplői” című fejezetben található.

¹⁸ A könyvtári tájékoztatás és Balogh Bélának *A Máramarosszigeti Református Líceum története* című kötete alapján tudható, hogy a Debreceni Református Kollégium szoros intézményi kapcsolatot tartott fenn a Máramarosszigeti Református Líceummal. Emiatt találhatók olyan források a debreceni könyvtárban, amelyek a Máramaros megyei oktatási-művelődési viszonyokat érdemben megvilágítják. Részletesebben: Balogh 2013: 45–58.

III. Elméleti és módszertani keretek

I. A kvantifikáció problémája

Az előző fejezetben bemutatott forráscsoport kvalitatív kutatást tesz lehetővé. Bár *kvalitatív* szemléletű kutatást végzek, a *kvantifikációt* segítő források bevonása (például a *népességösszeírások*, illetve az *oktatási-művelődési viszonyokról szóló statisztikai adatok*) segítenek képet alkotni a Máramaros vármegyében a felekezetváltásban érintett települések *nemzetiségi-felekezeti összetételéről*. A kvantitatív szemléletű kutatás a 20. század elején jellemző volt, majd a tudomány elméleti-módszertani kereteinek átalakulása elvezetett a kvantifikációban (a számszerűsített adatok „objektivitásában”) való kételkedéshez.

A 20. századi *szcientista történetírás*¹⁹ fő törekvése az elbeszélő helyett az elemző-magyarázó történettudomány megvalósítása volt. Strukturális összefüggéseket kerestek különböző jelenségek között, amelyek elméletekben, modellekben összegezhetők. Az elméletközpontú szemléletnek köszönhetően felértékelődött a *rokontudományokkal való kooperáció*; az *interdiszciplináris megközelítés* érvényesítése egyre általánosabb igénnyé vált. A történészek empirikusan igazolt modelleket kölcsönöztek például a néprajztudománytól, az antropológiától, a szociológiától és számos egyéb humántudománytól. Céljuk volt a kutatói látószög kiterjesztése, érdeklődtek a tömegszerű jelenségek, a társadalom szélesebb rétegeinek múltja (történelme, kultúrája) iránt. Az új érdeklődés új forrástípusok felfedezését tette szükségessé, amely a 20. századnak főként az első felében kvantifikálható adatok felhasználását jelentette, azonban a század második felében felmerült a kvantitatív forráshasználat kritikája is.²⁰

A dolgozatban kvalitatív elemzést fogok végezni, azonban a kvantitatív források – a népszámlálások eredményeinek elemzése – szintén a kutatás részét képezi. A

¹⁹ Erős 2015: 15–30.; 227–232.

²⁰ Például a francia Annales-iskola első két nemzedéke esetében meghatározó elképzelés volt, hogy a társadalomtörténetet átfogó demográfiai és gazdasági – azaz kvantitatív – adatokra kell alapozni. Lásd például: Soboul 2007: 223–249. François Furet a kvantifikációval kapcsolatban már fenntartásokat fogalmazott meg. Lásd: Furet 2007: 301–316. Michel de Certeau – szintén az Annales köréhez tartozó történész – határozott kritikával illette a kvantifikációra való törekvést, véleménye szerint a történetírásban a számszerűsítés, a matematika és a statisztika módszerei az objektivitás illúziójának megteremtését szolgálják. Certeau 2007: 463–512. Stefan Berger historiográfus Certeau észrevételét tágabb kontextusba helyezte. *History and Identity* című könyvében vizsgálta a 20. század második felének történetírói gyakorlatát, a különféle irányzatok elméleti-metodológiai kereteinek változásait. Meggyőzően érvelt amellett, hogy a 20. század második felében a gazdaságtörténet-írás válsága összefüggésbe hozható azzal, hogy a matematikával és a statisztikával való kooperáció miatt eltávolodott a humántudományoktól. Berger 2022: 68.

népességösszeírásokból származó adatokat igyekszem kellő körültekintéssel vizsgálni a Gyáni Gábor és Kövér György *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig* című összefoglaló kötetében megfogalmazott kritikus megállapításainak figyelembe vételével.²¹

Számomra különösen releváns annak a figyelembe vétele, hogy a 19. század második felében a népszámlálások olykor az *anyanyelv*re, olykor a *nemzetiséghez való tartozásra* kérdeztek rá, amely kategóriák nem fedik egymást. Nyilvánvalóan kérdésfeltevés változása befolyásolta a válaszadást, ennek megfelelően az elemzés megbízhatóságát is. Így inkább csak tendenciák meghatározására törekszem, nem lehetséges Lipcse népességösszetételének tökéletes rekonstrukciója.

²¹ Gyáni – Kövér 1998: 70–77.

III. Elméleti és módszertani keretek

II. A dolgozat műfaja: történeti antropológia

Lipcse demográfiai viszonyainak áttekintését követően a felekezetváltást motiváló tényezők feltárására törekszem. Szeretném megérteni a „skizma” lehetséges okait, ezért a *mindennapi élet*, illetve a *mikroközösségekben kialakuló konfliktusok* képezik az elemzés tárgyát. Véleményem szerint a megértéshez közelebb visz a *történeti antropológia* (és a *történeti néprajz*)²² elméleti-módszertani apparátusa.

A történelem, az antropológia és a néprajztudomány kölcsönviszonya lehetővé teszi az interdiszciplináris kutatásokat.²³ A mindennapok iránt érdeklődő történészek értékes és hasznosítható tudásnak tekintik az antropológusoknak (és a néprajzkutatóknak) a mikroközösségekről gyűjtött tapasztalatát.²⁴ Az alsóbb társadalmi rétegeket megjelenítő forrásokat (a „nép hangját”) egyrészt írásos dokumentumokban keresik, másrészt az írásos forrásokon kívüli, egyéb kulturális formákon fedezik fel.²⁵ Megfelelő írásos emlékeknek tartják azokat az eredeti dokumentumokat, amelyek *ugyan nem a parasztság által létrehozott források, viszont létrejöttiükhöz valamilyen módon hozzájárultak*. Ilyen helyzet általában *a hatóságokkal való szembesülés során adódott*,²⁶ így a bírósági jegyzőkönyvek a történeti antropológiával foglalkozók kedvelt forrástípusa. Bár a vádlottak és a tanúk nem mindennapi helyzetben voltak kénytelenek beszélni, mégis a saját szavaikat olvashatjuk arról, hogyan élték meg a hétköznapiakat, milyen kihívások érték őket, hogyan alakult ki konfliktus egy-egy mikroközösségekben belül. Éppen ezért a dolgozatban elemzésre kerülő peranyag alkalmas forrástípus abból a szempontból, hogy a lipcsei közösség mindennapjaiba a dokumentumok elemzése bepillantást enged.

A történeti antropológusok nem hosszú távú összefüggések, kollektív jelenségek megértésére vállalkoznak, hanem a hosszú időtartamot felölelő nagy narratívák megalkotása

²² A történelem, a néprajz és az antropológia kapcsolati pontjainak feltárása során nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a magyar néprajztudomány a saját népi műveltség megismerését tűzte ki célul. Ennek az oka, hogy Magyarország nem volt gyarmatosító hatalom, így a 18–19. századi antropológiai értelemben vett idegen (Európán kívüli) kutatása nem történt meg. Klaniczay Gábor 1984-ben emiatt megfogalmazta az állítást is, hogy nálunk az antropológia helyett célszerűbb a néprajztudomány eszköztárát közelíteni a történelemhez. Klaniczay 1984: 23–60.

²³ Burke 2000: 17–21.; Apor 2006: 449–472.

²⁴ Apor 2006: 449–472.

²⁵ Uo. 451.

²⁶ Uo.

helyett kis közösségekre, unikális jelenségekre, (a posztmodern tézisek mentén) a társadalom marginalizált csoportjaira és kultúrájára fordítják a figyelmüket.²⁷

A néprajztudományi kutatásokban a társadalmi szempontok iránti érdeklődés a 19. század végéig nem volt jelentős, igazán meghatározóvá az 1920-as békekötések után vált.²⁸ A Kárpát-medence területi-politikai átalakulása miatt a magyarországi és az elszakadó területeken élő értelmiség egyaránt érzékenyebbé vált a társadalmi problémák iránt; például a falukutatók vagy a szociográfiai igényű szépirodalmi alkotások ennek a folyamatnak az eredményei.²⁹ A társadalomnéprajz megerősödése az 1960-as években Fél Edit és Hofer Tamás nevéhez köthető, aki igyekezett a társadalom működési törvényszerűségeire rákérdezni az Annales által képviselt elvek mentén.³⁰ „Történeti fordulat az európai etnológiában” című 1984-es tanulmányában Hofer Tamás azért az etnológia kifejezést használta, mert a szóhasználattal is jelezni kívánta a néprajz társadalomtudományá válását.³¹ A történelem, az antropológia és a néprajz/etnológia kapcsolati pontjait sajátosnak tekinti az északi- és a közép-európai országokban, hiszen három tudományág eszmecseréjét kell megvalósítani, míg Nyugat-Európában a történészek és az antropológusok dialógusa a jellemző.³²

Úgy gondolom, hogy a lipcsei felekezetváltás egy olyan téma, amely indokolja, hogy a *történeti antropológia* módszertanát alkalmazzam, illetve segítségül hívjam a történelem egyéb rész tudományait, amelyek a 20. század második felében hódítottak teret. (Például a lipcsei áttérések megnevezésének pontosítását a *fogalomtörténet*³³ módszertana segíti majd.) A görögkatolikus vallástól az ortodoxia felé fordulás hatással van a *közösség* mindennapjaira és az *egyének* hétköznapi tapasztalataira. A felekezetváltók és a görögkatolikus hit megőrzésére törekvő egyházi vezetők közötti konfliktusterület, illetve a világi vezetők reakcióinak vizsgálata hangsúlyos szempont a kutatásom során.

²⁷ A történetírás és az antropológia kapcsolati pontjairól például: Szijártó 2021: 318–320.; Cohn 2000: 23–48.

²⁸ Keményfi 2006: 581–603.

²⁹ Uo. 588–595.

³⁰ Uo. 596–597.

³¹ Hofer 1984: 61–72.

³² Uo. 62.

³³ Berger 2022: 179–202.

IV. Máramaros vidéke a századfordulón

I. Mindennapok és kihívások: a vasút megjelenése, a kolerajárvány és az árvizek

Jelen fejezetben szeretnék általános képet adni a máramarosi vidékről, a hétköznapi élet jellemzőiről, illetve a mindennapok során jelentkező krízishelyzetekről. Azért tartom fontosnak a máramarosi vidék általános jellemzőinek összefoglalását, mert a térség³⁴ századfordulóját jellemző korszakspecifikus vonások megismerése elősegíti annak a történelmi kontextusnak a feltárását, amelyben a felekezetváltás történt.

A dualizmus éveinek második felében készült el Az *Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben* című huszonegy kötetes összefoglalás. Célkitűzése a Monarchia megyéinek átfogó bemutatása volt, amelyben történelmi, földrajzi, társadalmi (etnikai, felekezeti, hovatartozás, foglalkoztatási viszonyok, építészet stb.), gazdasági kérdések együttes szemlélete segítette a Monarchiáról minél pontosabb kép kialakítását. A Máramaros megyéről szóló rész Várady Gábor munkája.³⁵ A Monarchia harmadik legnagyobb területű hegyes-völgyes megyéje folyókban bővelkedik, amely a közlekedést illetve a települések közötti kapcsolattartást megnehezítette. A vasút századvégi megjelenéséig a folyók biztosították a szállítást, amelynek eszköze a tutaj volt. Fő folyója a Tisza, amelyen kívül még tutajozható Várady Gábor szerint a Tarac, a Nagy-Ág, a Visó, illetve az Iza.

³⁴ A Máramaros vármegyében található falvak (például Szacsal/Izaszacsal, ahol az áttérések kezdődtek, vagy Iza – amely településre a lipcseiek mintaként tekintettek, illetve Lipcse) több jellemvonása is hasonlóságot mutat a nemzetiségi összetétel vagy a szociális-gazdasági tényezők szempontjából a Sáros vármegyei behéri/biharói, illetve a Bereg vármegyei nagylucskai eseményekkel, amely falvakban szintén megtörtént, hogy görögkatolikusok az ortodoxia felé fordultak. Azonban a dolgozatban csak a Máramaros vidékét mutatom be, Sáros vármegyéről és Bereg vármegyéről nem lesz szó. Természetesen ez nem jelenti, hogy a megyehatárt a kultúra szempontjából is határnak tekinteném. A vármegyék határának közigazgatási funkciója van, amely változhat is például egy háborút követő területrendezés esetében (lásd: Trianon). A megye mesterségesen szerkesztett területi egység, míg a kultúrtáj folyamatosan változó térkategória. Keményfi 2002: 189–244. Nem gondolom, hogy a felekezetváltás esetében a kultúra sajátosságainak vizsgálatakor szerencsés lenne a megyehatárt cezúrának tekinteni. Azért foglalkozok mégis elsősorban a máramarosi vidékkel, mert a kutatás jelen fázisában nem tudok még pontos elemzést adni arról, hogy a különböző megyék (Máramaros, Sáros, Bereg) felekezetváltó települései között milyen kapcsolat áll fenn. Illetve jelenleg még az is kérdéses, hogy más, főként görögkatolikusok által lakott vármegyékben voltak-e eddig még nem ismert felekezetváltó falvak. Ha voltak, először majd annak a kérdésnek a tisztázása lesz a cél, hogy csupán hasonló jellegű események történtek, vagy az egyes falvakban történő események között bizonyíthatóan van kapcsolat.

³⁵ Várady é. n.

A gazdálkodásban és a kereskedelemben, illetve a helyi társadalom életében – először úgy gondolnánk – hogy rendkívül nagy fellendülést jelentett a *vasút megjelenése*. Azonban a vasút számos olyan kihívást is hozott magával, amelyeket korábban a máramarosiak nem ismerhettek.³⁶ Horváth Ferenc szerint a máramarosszigeti-kőrösmezei vonal megépítése különösen sok nehézséggel járt.³⁷ A hegyi terep, a kedvezőtlen talajviszonyok és az időjárási viszontagságok (árvizek) mellett a *kolerajárvánnyal* is meg kellett küzdeni. 1847 munkás betegedett meg, akik közül 224-en meghaltak.³⁸ A járvány miatt a munkások *tömegesen hagyták el a munkahelyüket*, a 8–10 ezer főnyi munkás pedig szétszéled és munkanélkülivé vált.³⁹ *A barakkokat fel kellett égetni, a munkahelyet fertőtleníteni, az építkezés kétszer teljesen leállt.*

A 19. századi *kolerajárványok* és gyors terjedésük a települések zsúfoltabbá válásának, illetve a rossz higiéniai körülményeknek, a fertőzött ivóvíznek és élelmiszereknek tulajdoníthatók. Az országban a század végén már egyre kevésbé fordult elő a kolera súlyos pusztítása, Máramarosban még ekkor is visszatért. *A vasutat építő munkások körében a fertőzés gyorsan tudott terjedni*, de az egymással kapcsolatot kevésbé tartó kis falvak között nem tudott olyan súlyos pusztítást végezni. A járvány⁴⁰ nem okozott demográfiai csökkenést, hiszen a népesség száma a járványok ellenére is nőtt. Bár a népesség folyamatosan nőtt, viszont a terület nagyságához képest még mindig alacsony volt a népsűrűség. Faragó Tamás szerint Máramaros szerencsésnek tekinthető, hiszen egy-egy faluban a házak a természetföldrajzi viszonyokhoz alkalmazkodva szórtan helyezkednek el, amely szintén lassította a járvány terjedését.⁴¹

A vasútépítés és a munkások között pusztító járvány mellett a 19. század utolsó éveiben és a 20. század elején a máramarosiaknak az *árvíz* okozta kihívásokkal is szembe kellett nézni. (Természetesen a földrajzi viszonyokból adódóan a vidéken nem volt példa nélküli az árvíz, ugyanakkor a korabeli sajtóértékesítések egyértelműen jelzik, hogy a folyók áradása különösen súlyos csapást jelentett a térségben 1894-ben, 1897-ben, 1902-ben és 1913-ban.)

1894 nyarán⁴² és ősszel is pusztított az árvíz. A Nagyg folyó Husztnál kiöntött, ahol száz ház került a víz alá.⁴³ 1897-ben⁴⁴ Máramarossziget környékét elöntötte a Tisza, a településeket összekötő utak is víz alatt voltak, az ár pedig elsodort egy új építésű hidat,

³⁶ Horváth 1994: 50–68.

³⁷ Uo. 56.

³⁸ Uo.

³⁹ Uo. 57.

⁴⁰ Faragó 2005: 19–78.

⁴¹ Uo. 58–59.

⁴² *Pest Napló*, 1894. 7. 19. 45. évf. 198. sz.

⁴³ *Budapesti Hírlap*, 1894. 10. 27. 14. évf. 297. sz.; *Pesti Napló*, 1894. 10. 27. 45. évf. 297. sz.

⁴⁴ *Budapesti Hírlap*, 1897. 4. 2. 17. évf. 92. sz.

valamint a tiszavölgyi vasút beomlott. A tiszai- és az izamenti községeknek okozott nagy kárt az árvíz. A szinte végtelen számú példák közül még szeretném kiemelni az 1912-es tavaszi és őszi tudósításokat. Tavasszal a Visó kiöntése miatt a falvak többségét az éhínség fenyegette, mert a szántóföldek és a kertek jelentős része víz alá került.⁴⁵ 1912 őszén az Iza folyó áradása miatt Máramarosszigeten – a sajtótudósítások szerint – 300 ház került a víz alá. A rendőrök tutajokon próbálták megközelíteni a házakat, és próbálták menteni a lakosságot.⁴⁶ Az árvizek következménye volt, hogy a közlekedés, a települések közötti kapcsolattartás, a gazdálkodás, és a kereskedelem egyaránt jelentős károkat szenvedett el, az árvíz a társadalom minden csoportját érintette.

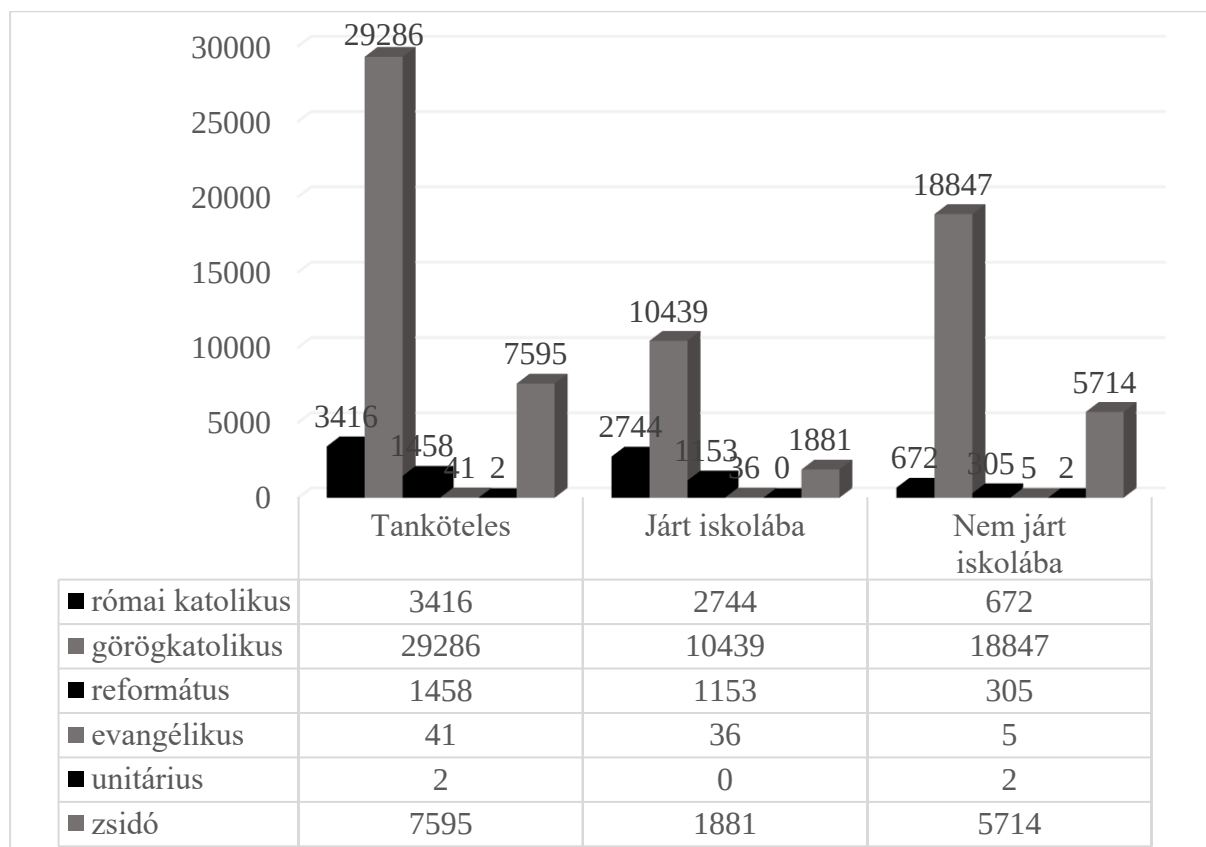
⁴⁵ *Pesti Hírlap*, 1912. 4. 9. 34. évf. 85. sz.; *Délmagyarország*, 1912. 4. 10. 3. évf. 83. sz.

⁴⁶ *Népszava*, 1912. 9. 24. 40. évf. 226. sz.

VI. Máramaros vidéke a századfordulón

II. A máramarosi oktatási-művelődési viszonyok

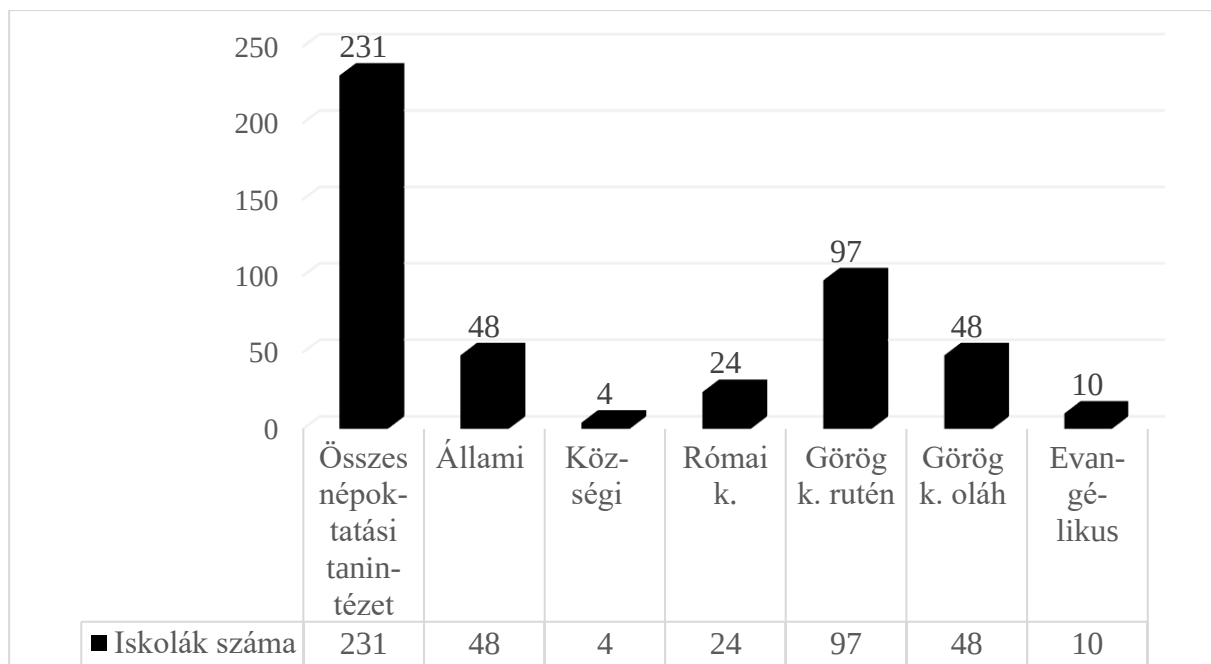
A máramarosi vidék oktatási-művelődési viszonyainak kutatása a mindennapi élet iránti érdeklődés során lényeges szempont.⁴⁷



1. ábra

Saját készítésű ábra a tankötelezettség, az iskolába járó és az oktatásban nem részesülők számáról és felekezeti összetételéről Zagróczky Gyula királyi tanfelügyelő 1887–1888-as állapotokat rögzítő leírás alapján.

⁴⁷ Zagróczky Gyula királyi tanfelügyelő: *Jelentés Máramaros vármegye népoktatásának 1887-8. évi állapotáról.* (Felolvasott a vármegyei közigazgatási bizottságnak az 1889. évi február 9-én tartott ülésén.) Máramarossziget, Máramarosi Részvénytársaság, 1889. január 28. A két diagram a leírás alapján készült.



2. ábra

Saját készítésű ábra az iskolák számáról felekezeti megoszlás (és nyelvhasználat) szempontjából Zagróczy Gyula királyi tanfelügyelő 1887–1888-as állapotokat rögzítő leírás alapján.

A diagrammok ábrázolják, hogy a görögkatolikus vallást követők és a ruszin nemzetiséghez tartozók egyértelműen többségben voltak. A római katolikus gyermekek 80%-a járt iskolába. A reformátusok és a római katolikusok között az oktatásban való részvétel szempontjából alig tapasztalható különbség, hiszen a református vallású gyerekek 79%-a szintén járt iskolába.

Azonban a görögkatolikusoknak csupán a 35,6%-a részesült oktatásban, amely figyelemre méltó adat abból a szempontból, hogy a 41 798 fős tankötelezett lakosnak a 70%-a görögkatolikus vallású volt. A legkedvezőbb szám adatok az evangélikusokat jellemzik, hiszen több, mint 87%-uk részt vett az oktatásban. A legkedvezőtlenebbek az izraelitákhoz kapcsolódnak, közülük csupán a lakosság 24,7%-a tanult. Tankötelezett unitáriusok rendkívül kevesen éltek Máramaros vármegyében, csak ketten, ők nem szerepelnek a forrásban.

A felügyelő által készített beszámolóban *nem szerepel semmilyen adat, amely az ortodox lakosság oktatásban való részvételéről bármit elárulna*, pedig a népszámlálási adatok szerint éltek ortodoxok Máramaros vármegyében (a népszámlálásokra a következő fejezetben visszatérek). Kérdéses, hogy ők miért nem szerepelnek Zagróczy Gyula beszámolójában. Bár ennek oka sajnos egyelőre nem ismert, annyi így is megállapítható, hogy *az iskolázatlanság a máramarosi vidéken általános és súlyos gond volt, különösképp a görögkatolikusok és az ortodoxok között, akik még a leírásból is kimaradtak valamilyen okból.*

Az 1887–1888-as állapotokat rögzítő leírás arról is tájékoztat, hogy az összes (231) népoktatási tanintézetből csak 48 állt az állam felügyelete alatt, 4 községi volt, a többi egyházi irányítású volt, amely az összes intézménynek csak az egynegyede. A döntő többsége az iskoláknak, azaz 179 egyházi fennhatóság alá tartozott. A kutatás szempontjából igen fontos, hogy a görögkatolikus iskolákat a kortársak határozottan elkülönítették aszerint, hogy oláh vagy ruszin/rutén nyelven zajlott az oktatás. Ezt a két nyelvet beszélő nemzetiség alkotott csak olyan nagyságú közösségeket, hogy nyelvi szempontból homogén összetételű intézményeket tartsanak fenn számukra.

A mindennapok kihívásai között elsőszámú probléma az *iskolázatlanság*. Különösen súlyosnak tekinthető a görögkatolikusok körében, akik a máramarosi vidéken jelentős többséget alkottak. A görögkatolikus egyházzal való olykor erőszakos szembefordulást meghatározta a művelődési viszonyok elmaradottsága, hiszen nyilvánvaló, hogy az ortodox hitre térés során *az elégedetlen ruszinok könnyen befolyásolhatók és meggyőzhetők voltak*. Az oktatási – művelődési viszonyok vizsgálata eddig nem foglalt el központi helyet a kutatásokban annak ellenére, hogy a felekezetváltás mögött meghúzódó motivációk között az iskolázatlanság egyike a legfontosabb tényezőknek.

V. A lipcsei áttérések

I. Lipcse nemzetiségi és felekezeti összetétele

A lipcsei esetpélda vizsgálatához a népszámlálási adatok kiindulási pontot képeznek. Lipcse Máramaros vármegyében a Dolhai járásban található település. 1910-ben⁴⁸ összesen 3089-en éltek a településen, akik közül 25-en a magyart, 502-en a németet, 16-an az oláhot, 2546-an a ruszint tekintették az anyanyelvüknek. 159-en beszéltek magyarul. 7 személy római katolikus, 2578 görögkatolikus, 1 református, 6 evangélikus, 497 izraelita vallású volt. A statisztikában *görögkeletiek nincsenek* feltüntetve és egyértelmű, hogy Lipcse görögkatolikus többségű volt.

Az 1910-es adatokat összehasonlítottam az 1900-as népszámlálás⁴⁹ eredményeivel. Az 1900-as adatok szerint 2605-en éltek Lipcsén, akik közül 22 magyar, 444 német, 1 tót és 2152 ruszin anyanyelvűek voltak. Magyarul 67-en beszéltek. 14-en a római katolikus, 2174-en a görögkatolikus, 1 ember az evangélikus és 476 izraelita vallást követője volt. *A népszámlálás nem tükrözi a felekezetváltó törekvéseket*, illetve azt sem mutatja, hogy történt volna a demográfiai összetételben valamilyen radikális átalakulás, amely elvezetett volna az ortodoxia felé nyitáshoz. Ami a statisztikai adatok alapján biztos, hogy a görögkatolikusok többségben voltak a településen, amely nem alakult át a két összeírás között eltelt időszakban.⁵⁰

⁴⁸ Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal: *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség fő adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint.* Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1915. 298–305.

⁴⁹ Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal: *A Magyar Szent Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. Hetedik rész. A népesség foglalkozása a főbb demográfiai adatokkal egybevetve.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. társulat nyomása. 1906. 298–305.

⁵⁰ A dolgozat terjedelmi kötöttsége nem teszi lehetővé, hogy részletesen bemutassam az 1881-es és az 1990-es népszámlálási eredményeket is, illetve azért sem elemzem az említett két népességösszeírást, mert a főszövegben bemutatott tendenciákat nem árnyalják.

V. A lipcsei áttérések

II. A görögkatolikus egyháztól elforduló ruszinokról szóló kortárs beszédmód vizsgálata

A bevezető fejezetben röviden írtam arról, hogy a századelő eseményeinek (azaz a görögkatolikus hitről ortodoxra téréseknek) a megnevezése igen összetett kérdés. Az áttérésekre vonatkozó szóhasználat rendkívül színes képet mutat. A megnevezések interpretációja azért képezi külön fejezetben a kutatás részét, mert a kortársak értelmezési kereteinek analízise választ ad arra, hogyan gondolkodtak a felekezetsváltók cselekedeteiről. Tehát a dolgozatomban nemcsak a múlt eseményeinek feltárására törekszem, hanem azt is vizsgálom, hogy a kortársak hogyan beszéltek a 20. századeleji tapasztalataikról, amely tapasztalat jelen esetben az ortodox hitre térést jelenti. Számomra meggyőzőek, és nem hagyhatók figyelmen kívül azok az érvek, amelyek szerint a *múlt eseményeinek feltárására irányuló kutatás*, valamint *az egykor élőknek a tapasztalataikról való beszédmódjának vizsgálata* ugyanolyan fontos.⁵¹ Arra törekszem, hogy a társadalomtudományi, analitikus igényű elemzések során olyan belső ellentmondásoktól mentes segédfogalmakat használjak, amelyeket az empirikus tapasztalat igazol, tehát nem intuíción alapulnak, illetve az események megértéséhez érdemben hozzájárulnak. Az említett célkitűzés megvalósítása érdekében kritikusan viszonyulok a görögkatolikus egyháztól való elfordulásra használt 20. századeleji kifejezésekhez és szakirodalmakban eddig alkalmazott fogalmakhoz.⁵²

⁵¹ A *narratíva múltat alkotó és rendszerező szerepéről* értekezik Stefan Berger historiográfiai elemzésében. Figyelmet fordít a *nyelvi fordulatra és hatástörténeti jelentőségére*, amellyel összefüggően Hayden White és Michel Foucault munkásságát különösem meghatározónak tekinti. Berger 2022: 13–20.; Foucault hatása a történelemre mint diszciplínára felkeltette a történészek és a filozófusok érdeklődését. Bódy Zsombor szerint Foucault-nak köszönhető, hogy segíti a kutatónak a periodizáció, a *fogalomalkotás* és az elemzésre váró kontextusok határainak a megállapítását. Bódy 2002: 37–50. A történeti vizsgálatok megkövetelik a forrásszövegekben olvasott szavak, valamint az általuk jelölt fogalmak és a korabeli valóság viszonyának tisztázását. A *nyelvi fordulat* eredményeként új értelmet nyert a (történeti) valóság és a valóságról szerzett ismeretek nyelvi megjelenítése közötti viszony iránti érdeklődés. Ez azt jelenti, hogy a humántudományok képviselői – például a történészek – ráébredtek arra, hogy leírás és a magyarázat során alkalmazott nyelv nem semleges közvetítő eszköz a megismerő és a valóság között, hanem – Gyáni Gábor kifejezésével élve – „homályos tükör”, amely érdemben alakítja a gondolatok és a valóság tartalmát. Gyáni 2020: 75–137.

⁵² Weber 1998: 7–69. Vö: Szijártó 2021: 137–141. Reinhart Koselleck az *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája* című művében értekezett a fogalomtörténet és a társadalomtörténet kapcsolatáról. A két diszciplína viszonyában a hangsúlyt a forráskritikára helyezte. A fogalomtörténetet a forráskritika speciális módszerének tekintette, a filológiai-kritikai eljárás véleménye szerint hozzájárul a társadalomtudományos kérdésfeltevések analitikus igényű megragadásához. Koselleck 2003: 121–145.

A 20. századelőn a ortodox hitre térést Gönczi Andrea, Pirigy István, Rác Kálmás és Mayer Mária *skizmának*, *skizmatikus mozgalomnak*, olykor csak *mozgalomnak* nevezték.⁵³ A szóhasználat oka, hogy a szerzők a forrásokban és a korabeli sajtótudósításokban az említett megnevezésekkel találkoztak. A gyakran használt *skizma* megnevezés az *elszakadás igényére* utal minden említett szakirodalom esetében. A *mozgalom* szó a törekvések *politikai aspektusát* – azaz az Orosz Birodalom vallási-politikai terjeszkedésével szoros kapcsolatban álló *pánszlávizmus* terjedését – tükrözi. A továbbiakban a forrásokat abból a szempontból fogom elemezni, hogy milyen tényezők lehettek hatással az adott forrás szerzőjének fogalomhasználatára és a használt kifejezés mit jelent az adott szövegkörnyezetben.

A 20. századeleji egyházi és a világi tisztségviselők értelmezésében központi elem, hogy az ortodox hitre térők felekezetváltását az Osztrák-Magyar Monarchia egységének megsértéseként értelmezték. Úgy gondolták, hogy az ortodox hitre térésnek az a magyarázata, hogy a követői az Orosz Birodalomhoz kívánnak tartozni a Monarchia helyett, tehát az ortodox vallást és az orosz identitást egymástól elválaszthatatlannak vélték. Ezt a meggyőződést tükrözte a *skizmatikus mozgalom* kifejezés, amelyben a *skizma* szó egyfelől a görögkatolikus közösségtől, másfelől a Monarchiától való elszakadást jelentette. Stefán Emil görögkatolikus lelkész – akik aggodalommal figyelte, hogy hívei elpártolnak a görögkatolikus felekezettől – 1912 nyarán a vikáriusnak⁵⁴, 1912 őszén pedig a Máramarosszigeti Királyi Ügyészségnek írt panaszlevelében a *skizmatikus mozgalomban* résztvevők utcai lármázásairól és túlzott mértékű alkoholfogyasztásáról írt. Továbbá Stefán Emil arról is beszámolt, hogy „orosz kopejkák járnak a vidéken”, amely azt jelenti, hogy a görögkatolikus lelkész szerint az oroszok pénzt adtak azoknak a máramarosi ruszinoknak, akik csatlakoztak az ortodox vallás követőéhez.⁵⁵ Nagy Ferenc, aki ekkor Miskolc polgármestere volt, *hazafiatlan izgatásnak* nevezte a görögkatolikus egyháztól elpártolók tevékenységét egy 1912. december 2-án a belügyminiszternek írt levelében.⁵⁶ A felekezetváltás szervezőit a bírósági tárgyalások során *államellenes izgatással és vallás elleni izgatással* vádolták. A tárgyalások alkalmával az áttérők tevékenységét elsősorban az államot, másodsorban az egyházat sértő lépésként értelmezték.⁵⁷

A máramarosi események a görögkatolikus egyházi vezetők körében a történelmi Magyarországon a Máramarostól távolabb eső vidékeken, például az Eperjesi

⁵³ Gönczi 2007.; Pirigy 2001: 100.; Rác 2000: 270.; Mayer 1977: 111–135.; Az elnevezés a sajtóban például: Budapesti Hírlap. 1909. március 9. 57. sz.; Dunántúl 1914. június 3. 124. sz.

⁵⁴ HU MNL HBML VII. 2. b. 1. d. B 1756–1912 Stefán Emil levele (Kelt.: Lipcse, 1912. 8. 27.)

⁵⁵ HU MNL HBML VII. 2. b. 1. d. B 1756–1912 Stefán Emil levele (Kelt.: Lipcse, 1912. 10. 15.)

⁵⁶ HU MNL HBML VII. 2. b. 1. d. B 1756–1912 Nagy Ferenc levele (Kelt.: Miskolc, 1912. 12. 2.)

⁵⁷ HU MNL HBML VII. 2. b. 1. d. B 1756–1912 (minden peranyagon olvasható)

Egyházmegyében és a Hajdúdorogi Egyházmegyében is ismertek voltak, amelyről Vályi János eperjesi megyéspüspök⁵⁸ 1901-es⁵⁹ és Miklósy István hajdúdorogi püspök⁶⁰ 1914-es⁶¹ levél tanúskodik. Mindkét egyházmegyében a fentebb ismertetett módon szintén az események politikai aspektusára fókuszáltak, tehát az ortodox hitre térést a pánszláv agitáció eredményének tekintették. Aggodalommal töltötte el a levelek szerzőit a görögkatolikus egyháztól való elfordulás, amely eseményt *mozgalomnak* neveztek.

A *Kassai Közlöny* 1914. január 16-i számában szintén alkalmazza a *skizma* megnevezést, és az ún. a *skizma-perről* címlapon számolt be. Ugyanakkor az eddig említettek kifejezésektől eltérően megjelenik a *társadalmi per* megnevezés is.⁶² A szóhasználat jelentősége, hogy a ruszinokat ellenségnek tekintő szóhasználat (*skizmatikus mozgalom*) helyett az újságcikk szerzője a felekezetváltók felé megértéssel forduló értelmezési keretet teremtett. Az újságcikk árnyalja az áttérőkkel szembeni ellenséges retorikát. A *Kassai Közlöny* újságcikkének szerzője szerint a görögkatolikus egyházból a ruszinok a máramarosi vidékre jellemző nyomor miatt szakadtak ki.⁶³

Ahogy az elemzett példák jelzik, a *skizmatikus mozgalom/skizma/mozgalom* megnevezések nem az ortodox hitre térő ruszinok által használt kifejezések, hanem az egyházi és a világi vezetők – mint az eseményeket aggodalommal, *külső szemmel* figyelők – fogalomhasználatai. A görögkatolikus egyháztól elfordulók nem tekintettek önmagukra *skizmatikusokként*. Ezt az is alátámasztja, hogy a dolgozatom következő fejezeteiben elemzett több, mint 250 oldalnyi peranyagban a *skizma* megnevezés csupán egy alkalommal szerepel – Vakaró Stefán vádlott 1912. november 12-i vallomásában, aki így fogalmazott: „a templomban 3-4 alkalommal a Hiszek egyet *skizmatikus szöveggel* énekeltük”.⁶⁴

A kortársak közül említésre méltó a máramarosszigeti Tisza nevű szabadkőműves páholy tagjainak az ortodox hitre téréssel kapcsolatos véleménye is. 1913-ban a választójogi reformról szóló beszédben a páholy szónoka szerint „az északkeleti skizma orosz *polgártársak*

⁵⁸ Végheő 2023: 396.

⁵⁹ MEL Vályi János eperjesi megyéspüspök levele (Kelt.: Eperjes, 1901. 8. 1.) (A Miskolci Egyházmegyei Levéltárban az eredeti levél legépelt változata volt kutatható, amelyen nem szerepelt levéltári jelzet, így pontosabb hivatkozás nem lehetséges.)

⁶⁰ Végheő 2023: 389.

⁶¹ GMFL I–1–a 17/1914 Miklósy István hajdúdorogi püspök levele (Kelt.: Nyíregyháza, 1912. 11. 14.)

⁶² *Kassai Közlöny*, 1914. 1. 16. 12. sz.

⁶³ Uo.

⁶⁴ HU MNL HBML VII. 2. b. 1. d. B 1756–1912 Vakaró Stefán vallomása (1912. 11. 12.) (saját kiemelés) A *skizmatikus szöveg* azt jelenti, hogy úgy énekelték, ahogyan az ortodoxia követői.

körében terjed”.⁶⁵ A szabadkőműves páholy szónokának értelmezése rokonítható azokkal a korábban már említett értelmezésekkel, amelyek szerint az elszakadásra való törekvések kapcsolatba hozhatók a pánszláv agitációval, azonban újszerű gondolatok is olvashatók a beszédben. A szónok a skizmatikus megmozdulásokban résztvevőket *polgárnak* nevezte, tehát nem a parasztsághoz, hanem a modern társadalmi berendezkedésekben meghatározó társadalmi réteghez, a polgársághoz sorolta őket. Az eddig említett értelmezésekben közös volt, hogy a felekezetváltókat a *parasztsághoz* tartozóknak tekintették. A felekezetváltók valóban a parasztság köréből kerültek ki, amely tény az általam feldolgozott forrás alátámasztja. A lipcsei áttérésekben vezető szerepet vállalók, és így a bíróság által felelősségre vontak foglalkozási státusza minden esetben földműves vagy napszámos volt.⁶⁶

A dolgozatban a jelen fejezetben tárgyalt okok miatt nem használom a skizma, a skizmatikus mozgalom és a mozgalom megnevezéseket, hanem a *felekezetváltás* és az *áttérés* elnevezéseket használom. A *felekezeti konfliktus* is felmerült, mint a görögkatolikus egyházzal való tudatos szembefordulást leíró kifejezés, de a felekezeti konfliktus társadalomtudományi fogalomként való alkalmazása esetén felmerülhet az az igény, hogy olyan eseményre vonatkozzon, amely esetében alátámasztható, hogy *minden áttérőt csak vallási meggyőződés motivált*. Ez jelen esetben nem teljesül, mert – ahogyan az a következő fejezetekből kiderül – nemcsak az ortodox hit melletti hitbéli meggyőződés motiválta az áttéréseket. A *felekezetváltás* bár nem fejezi ki, hogy az áttérő ruszinok gyakran *erőszakosan*⁶⁷ is felléptek egykori felekezetük papjaival szemben, mégis pontosabbnak tekintem a fejezetben tárgyalt kifejezéseknél.

⁶⁵ HU MNL OL P 1083-I.-38.-XCVI. Tisza (Máramarossziget), 1911–1919 A hivatkozott altételben olvasható: *A választójogi reformról – előadói beszéd – 1913. január 28-án elmondta Dr. Sz. J. a „Tisza” páholy szónoka*. Máramarossziget, Máramaros Nyomdája, 1913. 13–14. (saját kiemelés)

⁶⁶ HU MNL HBML VII. 2. b. 1. d. B 1756–1912 (A peranyagok első oldalán feltüntették a foglalkozást, amelyből kiderül, hogy a felekezetváltók a mezőgazdaságból élő paraszti származású személyek voltak.) *A parasztságról* mint társadalmi csoportról: Kósa 2003: 340–360. A 19. század második felétől (a jobbágyfelszabadításnak vagy a gazdasági berendezkedés átalakulásának köszönhetően) a parasztság, mint társadalmi csoport egyre inkább életformát jelöl. Gyáni – Kövér 1998: 127–172. Szabó István megállapítása, hogy a parasztság – mint a 19. század első feléig létező csoport – felbomlott; ugyanakkor a kapitalizmus idején is megmaradt olyan társadalmi keretként, amely egyesít gazdasági, társadalmi, kulturális és életmódbeli jellemvonásokat. Szabó 1976: 31–49. A magyar parasztság kapitalizmus kori történetéről: Szabó 1976: 351–385.

A *polgár* fogalom diakronikus elemzéséből kiindulva is egyértelmű, hogy a ruszinok – akár a mentalitás, akár a foglalkoztatás, akár műveltségi viszonyok alapján próbáljuk klasszifikálni őket – nem tekinthetők polgárnak. Az 1910-es népszámlálási adatok szerint a 3089 lipcsei közül 253-an tudtak írni és olvasni, amelynek a jelentőségéről lesz még részletesebben szó. A társadalomtudományi kategóriák meghatározásának lehetőségeiről: Halmos 1991: 131–166. A magyar polgár fogalom értelmezési keretéről: Benda 1991: 169–176.

⁶⁷ MNL HBML VII. 2. b. 1. d. B 1756 –1912 Például Stefán Emil 1912. október 15-én a Királyi Ügyészségnek írt levelében agresszióról számolt be.

V. A lipcsei áttérések

III. A felekezetváltás főszereplői

A dolgozatomban „A kutatás alapját képező új forráscsoport bemutatása” című fejezetben már felhívtam a figyelmet arra, hogy a lipcsei áttéréseket rögzítő bírósági tárgyalások rendezetlen, levéltári jelzetekkel el nem látott dokumentumok. Éppen ezért a kutatás első lépése volt a peranyag kronológiai szempontok mentén történő rendezése, amely az alábbi táblázatban⁶⁸ szerepel.

Név	Tárgyalás helyszíne és időpontja	Vádlott vagy tanú	Életkor	Vallás	Családi állapot	Foglalkozás
Benkovits User	1912. április 25.; 1912. november 25.	Tanú	49	Izraelita	Nős, családos	Kocsmáros
Hubay Miklós	1912. április 25.	Vádlott	39	Görögkatolikus	Nős	Gazdálkodó
Gabarecz Ilko Vaszilyu	1912. április 25.; 1912. december 9.; 1913. február 27.	Vádlott	49	1. tárgyalás: Görögkatolikus 2. és 3. tárgyalás: Görögkeleti szerb	Nős	Gazdálkodó
Vakaró Stefán	1912. április 25.; 1912. november 20.; 1913. január 8.; 1913. május 10.; 1913. június 23.	Vádlott	49	Görögkatolikus	Nős	Gazdálkodó
Huszák Vaszily Fodoru	1912. április 27.	Vádlott	37	Görögkeleti (áttért)	Nős	Gazdálkodó
Haloka István Metru	1912. november 26.	Tanú	50	Görögkatolikus	Nős, gyermektelen	Gazdálkodó

⁶⁸ MNL HBML VII. 2. b. 1. d B 1756–1912 A táblázat ez alapján a forráscsoport alapján készült. A táblázat elkészítése során a cél a kihallgatások kronológiai rendben történő rendezése volt, emiatt a vádlottak és a tanúk ugyanabban a táblázatban szerepelnek. A táblázatban a nevek a kihallgatások alkalmával a ruszin és a magyar nyelv között közvetítő tolmács által lejegyzett változatban – tehát nem cirill, hanem fonetikusán átírva latin betűkkel – szerepelnek. A „Tárgyalások helyszíne és időpontja” oszlopban a helyszínt akkor tüntetem fel, ha az nem Lipcse volt. Többször szerepel a „Vallás” oszlopban a „Görögkeleti szerb” vallás, amelynek az az oka, hogy Izán, ahol az 1900-as évek elején Máramarosban szintén történtek felekezetváltások, a szerbekhez fordultak görögkeleti/ortodox papért, amely a köztudatban benne volt. Gönczi 2007: 51–53. Amikor 10 évvel később, az 1910-es években a lipcsei áttérések történtek, a hatóságok az izai és a lipcsei eseményeket összekapcsolták. Így alakult ki az a képzetársítás, hogy ha a századelőn a lipcseiek a szerbektől kértek papot, akkor a hatóságok szerint Lipszén is ugyanaz történhetett.

Huhaj Ivánné Sesztyuk szül. Kalinics Iliána	1912. november 27.	Tanú	50	Görögkatolikus	Özvegy	Földműves
Szimulig Ivan Ivanu	Lipcse, 1912. november (nap nem szerepel)	Tanú	65	Görögkeleti szerb	Nős, családós	Gazdálkodó
Fejszák Ivan Vaszilyu	1912. november 27.; Máramarossziget 1912. december 13.	Vádlt	26	Görögkeleti szerb	Nős, gyermektelen	Napszámos
Lipcsey Ivan Szuhánjuk	1912. november 27.	Tanú	54	Görögkatolikus	Nős, családós	Gazdálkodó
Lipcsey Ivan Eskötük	1912. november 28.	Tanú	80	Görögkatolikus	Özvegy	„Semmi”
Csizdej Vaszily Ivanu	1912. december 9.; 1913. január 8.	Tanú Vádlt	56	Görögkatolikus	Özvegy, családós	Gazdálkodó
Huhály Anna	1913. január 10.	Tanú	41	Görögkeleti	Férjes	Gazdálkodó
Nem olvasható a név	1913. január 10.	Tanú	38	Görögkatolikus	Nem szerepel	Napszámos
Lipcsey Dénesné szül. Lipcsei Anna	1913. január 10.	Tanú	30	Görögkeleti	Férjes	Gazdálkodó
Nem olvasható a név	Iza, 1913. január 29.	Tanú	52	Görögkeleti szerb	Nős, három gyermeke van	Gazdálkodó
Szimulig Méken Ivanu	Iza, 1913. január 28.	Vádlt	27	Görögkatolikus	Nős, egy gyermeke van	Napszámos
Szimulig Demeter	Iza, 1913. január 29.	Terhelt	Nem szerepelnek az adatok, mert a vallomás első oldala hiányzik.			
Nem olvasható a név	Iza, 1913. január 30.	Tanú	42	Görögkeleti	Férjes	Gazdálkodó
Szeuevics Vaszily Fedorné	1913. február 27.	Tanú	39	Görögkatolikus	Férjes	Kistelkes
Fureza Vaszily Métru	1913. február 27.	Tanú	54	Görögkatolikus	Nős	Kistelkes
özv. Huhály Ivánné Maleta Ilyána	1913. február 27.	Tanú	48	Görögkatolikus	Özvegy	Nem szerepel

Bahuruics Iván Mélnu	1913. február 27.	Tanú	45	Görögkatolikus	Nős	Kistelkes
Szejulka Hylká Vaszilye	1913. február 27.	Tanú	35	Görögkatolikus	Nős	Kistelkes
Bánán Fedor Mélnuné	1913. február 27.	Tanú	37	Görögkatolikus	Férjes	Háztartásbeli
Ljáharecz Vaszily Iván	1913. február 27.	Tanú	66	Görögkatolikus	Nős	Kistelkes
Kurta András	1913. március 14.	Tanú	40	Görögkatolikus	Nős	Földműves
Dulkáj Furo András	Visk, 1913. március 13.	Tanú	38	Görögkatolikus	Nős	Földműves
Csizdej Hafia özv. Lipcsei Ivanné	1913. március 12.	Tanú	50	Görögkatolikus	Özvegy	Nem szerepel
Hajdu Mihály	Nem szerepel	Tanú	Nem szerepelnek az adatok, mert a vallomás első oldala hiányzik.			

A vádlott, a tanú és az egy terhelt (az egyetlen izraelita vallású tanút kivéve) mind ortodox hitre tért, közöttük az volt a különbség, hogy aki a bíróság előtt vádlottként volt jelen, az aktív szerepet vállalt az ortodox hit terjesztésében, míg a tanúk és az egy terhelt csupán elfordult a görögkatolikus egyháztól, de a törvény képviselői szerint nem törekedett arra, hogy terjessze az ortodox hitet. Bár a táblázatban a „Vallás” oszlopban 19 esetben szerepel a görögkatolikus felekezethez való tartozás, annak az az oka, hogy a tárgyalások elején rögzített személyes adatoknál az ortodox hitre térés előtti felekezetet – tehát a görögkatolikust – tüntették fel, amely jelzi, hogy a hatóság képviselői nem ismerték el a felekezetváltás tényét.

A 8 vádlott, az 1 terhelt és 22 tanú neve a táblázatban a peranyagban olvasható módon – fonetikusán átírva, tehát nem ruszinul, hanem magyar nyelven – szerepel. A tárgyalások során nemcsak a ruszinok neveit nem rögzítették az anyanyelvükön, de az általuk elmondottakat sem az eredetileg elhangzó formában jegyezték le. A tárgyalások nyelve elsősorban a magyar volt, a ruszin nyelv szerepe csak másodlagos volt. Ez azt jelenti, hogy a tárgyalások – a ruszinok kihallgatásai – Medveczky Andor tolmács⁶⁹ segítségével zajlottak. Tehát a kihallgatások olyan kultúraközi kommunikációs helyzetet⁷⁰ jelentettek, amelyekben az egymással szembekerülő

⁶⁹ A tárgyalások során a magyar és a ruszin nyelvűek, azaz a világi hatóságok tisztviselői és a perbe fogott ruszinok között Medveczky Andor tolmács közvetített. Medveczky Andor a *Világ* 1913. december 30-i száma szerint görögkatolikus lelkész, akinek az volt a feladata, hogy egyházi kérdésekben a törvényszék rendelkezésére álljon szakértőként. (*Világ*, 1913. 12. 30. 4. évf. 307. sz.)

⁷⁰ Niedermüller 1999: 96–111.

(magyar) hatóság és az ortodoxiához ragaszkodó ruszinok megtapasztalták az *antropológiai értelemben vett idegenséget*.⁷¹ A kulturális másságtapasztalat egyik legfontosabb megnyilvánulása, hogy a tárgyalás hivatalos *nyelve* a magyar volt, míg a ruszinok anyanyelve a *ruthén/ruszin* volt. A vádlottak és a tanúk kihallgatását rögzítő dokumentumokon *minden esetben* a következő olvasható:

„Ezzel a jegyzőkönyv felolvasása befejeződött és ruthén nyelven történt megértelmezés után helybenhagyva aláíratott.”⁷²

Bár a tárgyalások tolmács segítségével zajlottak magyar és ruszin nyelven, azokat csak magyar nyelven rögzítették. A peranyagok lejegyzett változatában megfigyelhető, hogy a kihallgatásokon elhangzottakat kétféleképpen jegyezték le. Az egyik esetben a vádlott vagy a tanú válaszait az általa használt egyes szám első személyben rögzítették, amelyre példa:

„Azért *vallottam*, hogy Cselenjak Andrijunak *adtam* az *irataimat* elégetés végett, és ő azt meg is tette, mert *haragszom* rá és *bajba akartam* keverni.”⁷³

A rögzítés másik típusa, amikor a tárgyaláson a szó szerint elhangzottak rögzítése helyett csak a tartalmi rögzítés történt meg, amelyre példa:

„*Gyanusított* figyelmeztetve hogy a fától maradt hamu fehér míg ellenben a papír hamuja fekete, a takaréktüzelyen azonban csak fehér hamu találtatott – *kijelenti*, hogy a papír elégeése után hamuját *összemorzsolta* és úgy *vegyitette* a többi hamu közé.”⁷⁴

A kétféle rögzítés következménye, hogy a vádlottaknak és a tanúknak az eredetileg elhangzó gondolatait a tartalom szerinti rögzítés eltorzíthatta.

Ahogy az a táblázatból kiderül, a felekezetet váltók *életkora heterogén* volt: a legfiatalabb 26, a legidősebb 80 éves volt. Tehát az ortodox hitre térés folyamán az életkornak nem volt döntő szerepe, annál sokkal lényegesebb volt az azonos hit melletti elköteleződés. A *családi állapot* az életkorhoz hasonlóan *heterogén* volt és nem volt számottevő, hiszen a 8

⁷¹ Biczó 2018: 218–248.

⁷² MNL HBML VII. 2. b. 1. d. B 1756–1912 A tartalmi elemzésére vissza fogok térni, itt most csak a tárgyalások kétnyelvűségére és annak következményeire szeretnék példákat hozni.

⁷³ Fejszák Iván vallomása (1912. 11. 27.) (saját kiemelés)

⁷⁴ Fejszák Iván vallomása (1912. 11. 27.) (saját kiemelés)

vádltok között 7 házasságban élő és 1 özvegy volt. A 22 tanú között pedig 15 házasságban élő és 5 özvegy volt (1 esetben a családi állapot nem szerepel, 1 esetben pedig minden személyes adat hiányzik). Az 1 terhelt esetében a személyes adatok szintén nem állnak rendelkezésre.

A 8 vádlott mindegyike férfi, nők az ortodox hitre térítésben aktív szerepet nem vállaltak. A 22 tanú között azonban volt 8 nő is a 14 férfin kívül (1 esetben pedig nem ismert sem a név, sem a családi állapot). A 8 női felekezetváltóból 3-an özvegyek voltak, az 5 férjes asszony pedig a férjével együtt⁷⁵ tért át. A felekezetet váltók foglalkozása reprezentálja a máramarosi vidékre általánosan jellemző foglalkoztatási szerkezetet, azaz, hogy a vidék lakói alapvetően a mezőgazdaságból éltek. 20-an a mezőgazdaságban találtak megélhetést (gazdálkodóként, földművesként vagy kistelkesként), 4-en napszámosok voltak, 1 háztartásbeli, 1 pedig munkanélküli volt, amelyet úgy tüntettek fel, hogy „foglalkozása: semmi”, 4 esetben pedig nem szerepel. (A tanúk között szerepel még 1 kocsmáros, de ő izraelita vallású volt, azért hallgatták ki, mert a kocsmájában szemanúja volt az áttérők találkozásainak.) Jelen alfejezetben a peranyagok kvantitatív elemzését végeztem el, a következőkben az vádlottak és a tanúk vallomásainak jegyzőkönyveit kvalitatívan vizsgálom.

⁷⁵ A táblázatban az 5 felekezetváltó férjes nő egyikének sem hallgatták ki a férjét, hiszen az összesen 158 felekezetváltóból nem hívtak be mindenkit kihallgatásra. (Azért áll rendelkezésre az áttérők névjegyzéke, mert Motiu Aurél görögkeleti lelkész címzetes esperes az áttérésekről tájékoztatta a miskolci polgármestert az 1912. november 26-án írt levelében, amelyhez mellékletben elküldte az egyházához csatlakozók névsorát.) Onnan tudható, hogy a felekezetváltó asszonyok a férjeikkel együtt tértek át, hogy tanúvallomásaikban elmondták. A 158 főből vádlottként vagy tanúként összesen 31 főt hallgattak ki, a felekezetváltás így csupán a felekezetváltók egyötödének a tapasztalatai alapján megismerhető. Mivel fennmaradt a görögkatolikus egyházból a kilépésüket hivatalosan bejelentők névsora, így tudható, hogy az ortodox hitre térők között összesen 78 férfi, 69 férjes asszony és 11 özvegyasszony volt. (A 78 férfi esetében nem tüntették fel, hogy özvegyek voltak-e, míg a nők estében feltüntették.) A névjegyzék alapján elképzelhetőnek tartom, hogy az áttérők között – a házastársi viszony mellett – volt más családi kapcsolat is. Azért feltételezem a rokonsági kapcsolatot, mert a vezetéknevek és a szláv névadási szokásokban ismert ún. отчество azaz „apai nevek” gyakran ismétlődtek. A hipotézis igazolása vagy cáfolása az anyakönyvek vizsgálatával lesz a jövőben lehetséges.

V. A lipcsei áttérések

IV. Az ortodox hitre térés folyamata és közösségteremtő szerepe⁷⁶

Lipcse 1912–1913-ban történő ortodox hitre térés során az izai események mintaként szolgáltak. Az izai eseményekre az ortodox hitre térők⁷⁷ és Stefán Emil görögkatolikus lelkész⁷⁸ is előzményként tekintett. A felekezetváltók kihallgatásai 1912 április végén kezdődtek.⁷⁹ Az első tanú Benkovits User izraelita vallású lakos volt, akit azért hallgattak ki, mert kocsmárosként a fültanúja volt annak, hogy a kocsmájában az ortodox vallásról beszélgetnek.⁸⁰ Ugyanazon a napon Hubay Miklóst, Gabarecz Ilko Vaszilyut, Huszák Vaszily Fodorut és Vakaró Stefánt is kihallgatták vádlottként, akiknél *házkutatást* is tartottak.

A ház kutatásnak az volt a célja, hogy olyan *könyveket és újságcikkeket* keressenek az áttérők otthonaiban, amelyekből az ortodox tanításokat és a főbb ünnepekhez kapcsolódó szokásokat az áttérők megismerték és amely szövegeket magánházaknál felolvasták. Vakaró Stefánnál három könyvet találtak. Elmondása szerint az egyiket a közelmúltban egy ortodox lelkésztől *ajándékba* kapta, a másikat a gyermekei hozták haza az iskolából. A harmadik könyvnek a címe a *Lélek kenyere*, amelyet Vakaró Stefán görögkeleti szellemiségű műnek nevezett. 1912 áprilisában még tagadta, hogy az említett művekből a magánházaknál tartott misealkalmakon felolvasott.

Huszák Vaszily Fodoru ellen a huszti járásbíróóság már korábban vádat emelt azért, mert a görögkatolikus liturgiákon az imákat a görögkeleti szöveg szerint énekelte. Elmondása szerint az általa olvasott és az otthonában megtalált orosz nyelvű újságokat 1911. november 11-én a huszti⁸¹ vásáron egy bosnyák árustól vette. A ház kutatás során öt könyvet találtak nála, amelyek közül kettőt 1908-ban *Amerikában*⁸² vásárolt. Az egyik könyv a görögkeleti ünnepekről és a

⁷⁶ MNL HBML VII. 2. b. 1. d. B 1756–1912 A fejezetben elemzett vallomások mindegyike ebből az állagból származik, így a továbbiakban csak a vallomástevő nevét és a tárgyalás időpontját tüntetem fel.

⁷⁷ Vakaró Stefán (1912. 11. 20.; 1913. 6. 21.; 23.) Csizdej Ivan Szuhánjuk (1912. 11. 27.) Fejszák Ivan Vaszilyu (1912. 11. 27.) és Gabarecz Ilko Vaszilyu (1912. 12. 9.; 1913. 2. 27.) vallomásaikban beszámoltak arról, hogy több alkalommal jártak Izán, amely település Lipcsétől 7 km-re található; mindkét falu az Iza folyó partján fekszik.

⁷⁸ Stefán Emil levele (Lipcse, 1912. 10. 15.)

⁷⁹ Benkovits User (1912. 4. 25.); Hubay Miklós (1912. 4. 25.); Gabarecz Ilko Vaszilyu (1912. 4. 25.); Vakaró Stefán (1912. 4. 25.) Huszák Vaszily Fodoru (1912. 4. 27.) vallomásai

⁸⁰ Benkovits User a novemberi vallomásában arról is beszámolt, hogy mivel nem engedélyezte, hogy az ortodox hitre térők a kocsmájában – elmondása szerint nagy zajjal – megvitassák a követett vallás tanait és aktuálpolitikai kérdéseket, ezért egy idő után már a felekezetváltók nem is jártak többet a kocsmájába. Benkovits User vallomása (1912. 11. 25.)

⁸¹ Huszt: máramarosi település, Lipcsétől 13 km-re.

⁸² A máramarosi vidékről Amerikába irányuló, munkavállalás céljából történő kivándorlásról lásd a dolgozat bevezető fejezetét.

szertartásrendről szólt, a másik imákat tartalmazott. Három könyvet *ajándékba* kapott: az egyiket az Alsóbisztrán⁸³ élő apósától, amely könyv görögkeleti ünnepekről szól. A másik ajándékba kapott könyvet egy „görögkeleti tanítótól” kapta, aki azt viski⁸⁴ várnál vásárolta. A harmadik könyvet pedig Gabarecz Ilko Vaszilyutól kapta, aki szintén ortodox hitre tért; a mű evangéliumi szövegrészleteket tartalmazott.

Ahogy a röviden összefoglalt peranyagokból kiderül, a tárgyalások során központi törekvés volt annak a kiderítése, hogy az ortodox hitre térőknek honnan voltak ismereteik arról a vallásról, amelyre áttértek. Mivel a legfőbb vád az volt, hogy az orosz nyelvű, ortodox tanításokat rögzítő könyveket és újságcikkeket titkos összejöveteleken felolvassák, a vizsgálatok különös figyelmet fordítottak arra, hogy megszerezzék az említett szövegeket. A könyvek, újságcikkek felkutatása érdekében házkutatásokat tartottak. A megtalált könyvek közül Vakaró Stefánhoz egy, Huszák Vaszily Fodoruhoz pedig három *ajándékozás*⁸⁵ eredményeként került, akikkel az őket megajándékozók mindhárom esetben szoros személyes kapcsolatban álltak. Az egyik ajándékozó a *felekezetet váltó apósa* volt, a másik az *ortodox vallás tanítója*, a harmadik pedig egy olyan ember, aki *elfordult a görögkatolikus egyháztól és görögkeleti hitre tért*. Az ajándékozási alkalmak egyfelől olyan események voltak, amelyeknek során Huszák Vaszily Fodoru birtokába kerültek az ortodox vallás tanait közvetítő könyveknek, másfelől bekapcsolat őt egy olyan szociális hálóba, amelyben már ismertek és elfogadottak voltak az ortodox tanok.

Az áprilisi kihallgatások után az újabb tárgyalások 1912 novemberében kezdődtek és 1913 júniusáig folyamatosan zajlott a nyomozás. A kihallgatások során központi kérdés volt, hogy az ortodox hitre térők hol és milyen módon tartják a magánházaknál tartott, alternatív és titkos misealkalmakat. Vakaró Stefán vádlott a vallomásaiban⁸⁶ arról számolt be, hogy azért kezdett el alternatív misealkalmakra járni, mert a görögkatolikus pap nem engedte, hogy a *Hiszek egyet* ógörög szöveggel énekeljék a görögkatolikus liturgiákon. Elismerte, hogy ő volt az első, aki a templomban ógörögül énekelt és az alternatív misealkalmak megszervezésében főszerepet vállalt. A titkos összejöveteleken zsoltárokat énekeltek, illetve felolvasások történtek a *Russzkaja Pravda* (*Русская правда*) Oroszországból származó újságból, amely 1912 augusztusától járt Vakaró Stefánnak. A gyűléseken a Fejszák Ivánnak járó *Nyedelja* (*Неделя*)

⁸³ Alsóbisztra: máramarosi település, Lipcsétől 19 km-re.

⁸⁴ Visk: máramarosi település, Lipcsétől 34 km-re.

⁸⁵ Az ajándékozás aktusáról, mint a hálózatkutatások fókuszában álló cselekményről elméleti háttér például: Turai 2005: 98–105. A könyvről: nem mint textuális, hanem mint tárgyi forrásról: Berry 2018: 187–205.

⁸⁶ Vakaró Stefán vallomása (1912. 11. 20.)

című orosz lapból is felolvastak. A felolvasások mellett a görögkatolikus egyházból való kilépést rögzítő hivatalos dokumentumokat is együtt fogalmazták meg: összesen 158-an⁸⁷ csatlakoztak az ortodox közösséghez. Az összejöveleteken fontos szerepet tulajdonítottak annak, hogy az ortodox szertartásokhoz tradicionálisan hozzátartozó tárgyi kellékek is legyenek. Vakaró Stefán felesége – valószínűsíthetően Izáról – hozott szentelt vizet, olajat és három olyan görögkeleti szentet ábrázoló képet,⁸⁸ amelyet nem tisztelnek a görögkatolikus egyházban, de a görögkeletiben igen. A vizsgálatok arra a kérdésre is keresték a választ, hogy a ortodox hit terjesztésében aktív szerepet vállalók kaptak-e orosz származású ortodoxoktól pénz, vagy volt-e valamilyen kapcsolatuk orosz származású személyekkel. Vakaró Stefán a vallomásában azt állította, hogy elszállásolt az otthonában két Máramarosba látogató orosz származású személyt, akik a szállásért nem, csak az ételért fizettek neki. Vakaró Stefán azonban fizetett a két orosz vendégnek, mert ők az ott tartózkodásuk alatt megjavították Vakaró Stefán fűrészt.

Ahogy Vakaró Stefán kihallgatásának rövid tartalmi kivonata mutatja, a vizsgálatot lefolytatókat kiemelten foglalkoztatta, hogy a felekezetváltásra volt-e valamilyen hatása az oroszoknak. Az említett kérdés azért volt releváns, mert úgy gondolták, hogy az ortodox hitre térés az első lépése annak, hogy hosszú távon az orosz befolyás meghatározóvá váljon a Monarchia azon területén, ahol az oroszok nyelvrokonai – a szintén keleti szláv – ruszinok élnek. Ahogy arra már a dolgozat korábbi fejezeteiben többször felhívtam a figyelmet, a kortárs egyházi és világi vezetők, valamint a vizsgálóbírók meg voltak győződve arról, hogy az ortodox vallás hazai követése a sikeres oroszországi pánszláv politikai és vallási propaganda eredménye. Ennek a meggyőződésnek a következménye volt, hogy az oroszoknak az ortodox hitre térés motiválásában vállalt szerepe iránt a tárgyalások során folyamatos volt az érdeklődés. Ugyanakkor – ahogyan az Vakaró Stefán vallomásában szerepel – az orosz befolyás nem tekinthető egy tudatos politikai beavatkozásnak. Hiszen nem történt olyan esemény, amely az orosz politikai érdekeknek a magyarországi képviselését jelentette volna. A Vakaró Stefán által elszállásolt két orosz vendég nem volt politikus és nem volt akár az orosz akár a magyar állam ügyeire érdemi befolyással rendelkező hivatalnok sem. Amit Vakaró Stefán a két orosz vendégéről állított – tehát hogy összesen annyi történt, hogy a vendégek egy éjszakát az otthonában töltöttek és megjavították a fűrészt –, semmilyen vizsgálat nem cáfolta. Éppen

⁸⁷ A 158 áttérő névsorát Motiu Aurél miskolci görögkeleti lelkész címzetes esperes továbbította a miskolci polgármesternek, Nagy Ferencnek 1912. november 26-án, tehát az áttérők névsorát Motiu Aurél már csak Vakaró Stefán kihallgatás után tudta elküldeni. Motiu Aurél levele (1912. 11. 26.)

⁸⁸ Arról nem áll rendelkezésre forrás, hogy mely szentek kultusza volt jelentős a formálódó alternatív vallási közösségben.

ezért a dolgozatomban a politikai befolyás hangsúlyozása helyett a hangsúlyt sokkal inkább arra helyezem, hogy a folyamatosan épülő *informális közösség*⁸⁹ létrehozás iránti igényt vizsgáljam. Az *informális közösség* jelen esetben azt jelenti, hogy az alternatív misealkalmakon titokban olyan lipcsei ruszinok gyűltek össze, akiket az azonos hit – az ortodoxia – melletti elköteleződés összetartott.

A létrejövő *informális közösség* tagjait egyrészt az ortodox hit melletti elköteleződés tartott össze, másrészt a személyközi kapcsolataik a hétköznapi élet egyéb területein is meghatározóak voltak. Például Fejszák Ivan Vaszilyu vádlott a kihallgatása⁹⁰ során arról számolt be, hogy a hozzá hasonlóan ortodox hitre térő Vakaró Stefánt onnan ismeri, hogy amikor Vakaró Stefán az 1900-as évek elején Amerikában vállalt munkát, akkor Fejszák Iván Vaszilyu helyette *gondozta a földjét*.

Az izaiak és a lipcseiek közötti *fakereskedelem* szintén egy olyan találkozási lehetőség volt a két település lakói között, amely alkalmat teremtett arra, hogy a lipcseiek megismerjék az Izán ortodox hitre térőket. Lipcsei Ivan Szuhánjuk tanúvallomásaiban⁹¹ arról beszélt, hogy Izáról érkeztek hozzá azzal a szándékkal, hogy a fáját felvásárolják. Ő nem tért ortodox vallásra és amikor a fa iránt érdeklődőkkel találkozott, gyanakodott arra, hogy valójában nem a fa iránt érdeklődnek, hanem sokkal inkább az a szándékuk, hogy Lipcsei Ivan Szuhánjukot is az ortodox vallásra térítsék. A nyomozások kiderítették, hogy a fa felvásárlói között ott volt Szimulig Ivan Ivanu, aki Vakaró Stefánnak a sógora. A Vakaró Stefán és a Szimulig Ivan Ivanu közötti rokoni kapcsolat is annak a bizonyítéka, hogy az ortodox hitre térők közösségében nemcsak az azonos hit melletti elkötelezettség jelentett kapcsolatot, hanem a felekezeti hovatartozáson túl a mindennapi élet számos egyéb területén is szoros kapcsolat – jelen esetben *sógorsági viszony* – állt fenn.

Gabarecz Ilko Vaszilyut vádlottként 1912 decemberében és 1913 februárjában is kihallgatták, mert az ortodox hitre térítésben és az alternatív misealkalmak megszervezésében aktív szerepet vállalt.⁹² Bár azt tagadta, hogy a huszti vásáron a „muszka vallás”⁹³ mellett prédikált volna, azt beismerte, hogy a titkos összejöveteleken részt vett, sőt szervezte is azokat.

⁸⁹ Szabó 2008.; Tönnies 2004.

⁹⁰ Fejszák Ivan Vaszilyu vallomása (1912. 11. 27.)

⁹¹ Lipcsei Ivan Szuhánjuk vallomása (1912. 11. 27.) Lipcsei Ivan Szuhánjuknak a tanúvallomásaiban megfogalmazgatott állítása miatt kihallgatták Szimulig Ivan Ivanut is, aki beismerte, hogy a favásárlás valóban csak ürügy volt és a célja valójában az ortodox hit terjesztése volt. Szimulig Ivan Ivanu vallomása (1912. 11. 27.)

⁹² HBML VII. 2. b. 1. d. B 1756–1912 Gabarecz Ilko Vaszilyu vallomásai (1912. december 9.; 1913. február 27.)

⁹³ A „muszka vallás” az ortodox vallást jelenti és a kifejezés arra a korszakban uralkodó (már többször tárgyalt) nézetre utal, amely szerint az ortodox vallás követése az orosz nemzethez való tartozás egymással szervesen összefügg.

Beszámolt arról, hogy Vakaró Stefánnál kétszer-háromszor, Fejszák Iván Vaszilyunál kétszer, Lipcsey István Istvánunál kétszer volt gyűlésen, ahol tíz-tizenöt fő volt jelen. A gyűléseken közösen imádkoztak és annak érdekében, hogy részt vehessenek a gyűléseken ő is és a felesége is 50-50 fillért fizetett. Elmondása szerint Izán az áttérések már 1902-ben elkezdődtek. Lipcsén pedig azért csak az 1910-es évek elején volt sikeres az ortodox hitre térítés, mert a századfordulón a görögkatolikus papot szerette a közösség, így az izai mintát követők – akik szerepet vállaltak a hittérítésben – kezdetben sikertelenek voltak.⁹⁴ 1911-ben azonban Lipcsén új pap lett, akit a közösség nem fogadott el. A ortodox hit lipcsei terjesztésében Vakaró Stefán szerepét kiemelten hangsúlyosnak tekintette, amelyet azzal magyarázott, hogy Vakaró Stefán izai születésű, Lipcsén csak 16 éve él. Azért költözött el Lipcsére, mert ott kötött házasságot. A lipcsei áttérésekben meghatározónak tekintette Kabalyuk Sándor⁹⁵ tevékenységét is, aki az izai áttérésekben is meghatározó alak volt. Prédikációk formájában terjesztette az ortodox hitet. Lipcsén először 1911-ben járt, ugyanabban az évben, amikor a faluban új pap lett. *Az 1911-ben érkezett papot a közösség nem tudta elfogadni, amely abban nyilvánult meg, hogy nem engedték, hogy a gyermekeiket megkeresztelje, a temetéseket pedig a pap helyett a közösség tagjai maguk végezték.*⁹⁶

Fejszák Ivan Vaszilyu 1912. decemberi kihallgatásában⁹⁷ arról számolt be, hogy azért volt gyors – kevesebb, mint egy év – az ortodox hithez való csatlakozás terjedése, mert elterjedt az a meggyőződés, hogy az új görögkatolikus pap azokat a híveket nem engedi be a templomba, akik görögkeleti könyvekből énekelnek. Elmondása szerint őt is kitiltották a templomból. Az alternatív gyűléseken pedig azért vett részt, mert bízott abban, hogy azok csak átmeneti jellegűek, amíg a miskolci görögkeleti egyház küld nekik papot.

A vizsgálatok eredménye és lezárása 1912. decemberében történt meg. A Máramarosi Királyi Ügyészség meghozták az ítéletet az ortodox hitre térítésben vezető szerepet betöltők ügyében: Fejszák Ivan Vaszilyut, Lipcsei Iván Eskitiket/Eskötüköt⁹⁸, Dublyák Vaszily Babriukot, Lipcsei István Istvánut, Gabarecz/Gaborei⁹⁹ Ilyko Vaszilyut, Fejszák Ivan Vaszilyut és Borcsik Ivan Vaszilyut „izgatás vétsége” (azaz a görögkatolikus egyház és a magyar állam ellen irányuló cselekedetek) miatt elítélték. Továbbá Fejszák Ivan Vaszilyut, Vakaró Stefánt és

⁹⁴ Gabarecz Ilko Vaszilyu kijelentését, miszerint az 1900-as évek elején Lipcsén még nem történt ortodox hitre térés, a népszámlálási adatok is alátámasztják, lásd erről a „Lipcese nemzetiségi és felekezeti összetétele” című fejezetet.

⁹⁵ Kabalyuk atyáról: Gönczi 2007: 75–76.

⁹⁶ A papról egyelőre több forrás nincs.

⁹⁷ Fejszák Ivan Vaszilyu vallomása (1912. 12. 13.)

⁹⁸ Mindkét fonetikus átírás szerepel a forrásokban.

⁹⁹ Mindkét fonetikus átírás szerepel a forrásokban.

Lipcei Sándor Eskitiket sikkasztás büntette (azaz a áttérési nyilatkozatok árusítása miatt)¹⁰⁰ és magánokirat-hamisítása miatt (azaz az áttérési nyilatkozatok kiállítása miatt) is elítélték.

Az összefoglalt vallomásokban minden esetben központi témaelem az *alternatív misealkalmak* iránti érdeklődés. A továbbiakban én is keresem arra a kérdésre a választ, hogy az összejöveteleknek milyen szerepe volt a felekezetváltók informális közösségében. A kérdés megválaszolása előtt szeretném felidézni azt a fejezetet, amelyben a máramarosi vidék oktatási-művelődési viszonyait tárgyaltam. Azért szükséges szem előtt tartani, hogy a *3089 lipcei lakó között csupán 253-an tudtak írni és olvasni*, mert ez a 20. század elején már megdőbbsentőnek számító adat elvezet ahhoz a következtetéshez (amelyet a peranyagok is alátámasztanak), hogy az alternatív misealkalmakon felolvasásokat vállalók, valamint az áttérési nyilatkozatokat leírók – tehát a felekezetváltás ágensei – tudtak csak az ortodox hitre térők között írni és olvasni. A misealkalmakon a felolvasásokat hallgatók azonban nem tudtak írni és olvasni.

Mivel a görögkatolikus egyháztól elforduló ruszinok többsége nem tudott írni és olvasni, így a 20. század elejére egyre általánosabbá váló kommunikációs eszköznek nem voltak a birtokában. Ennek eredményeként a magánházaknál tartott gyűlések szerepe felértékelődött, hiszen a vádlottak a kihallgatásaik alkalmával beszámoltak arról, hogy ezeken az alternatív misealkalmakon a *prédikáció-jellegű felolvasások* általánosak voltak. A felolvasások hallgatói nem integrálódtak a 19. század végén és a 20. század elején kialakuló olvasóközönségbe, az ő életükben a könyv ritka kincsnek számított. Ezt támasztja alá Kurta András tanúvallomási jegyzőkönyve,¹⁰¹ miszerint ő csak azért vett részt egy Fejszák Ivánnál szervezett titkos gyűlésen, mert hallott arról, hogy Fejszák Ivánnak „különleges könyvei” vannak, amit szeretett volna látni. Tehát Kurta András reakciója egyfelől annak tulajdonítható, hogy számára nem volt hétköznapi a könyvolvasás mint tevékenység, másfelől érdekessé váltak számára a könyvek az orosz eredetük és titokzatos körülmények között való felolvasásuk miatt. A kevés olvasni tudó – például Fejszák Iván, Vakaró Stefán vagy Csizdej Vaszily Ivanu – biztosította a gyűléseken résztvevők számára a lehetőséget, hogy az *olvasás a szóbeli kultúrába illeszkedjenek*. A felolvasások lehetővé tették az olvasni nem tudók számára is a közösséghez

¹⁰⁰ Annak a vizsgálata, hogy az ortodox hitre térést rögzítő hivatalos dokumentumok kiállításának köszönhetően az áttérítésben szerepet vállalók milyen anyagi haszonra tettek szert 1913. nyaráig vizsgálták. A nyomozás lefolytatása érdekében további 21 tanút hallgattak ki, amely vallomások felsorolásszinten szerepelnek a dolgozatban korábban olvasható táblázatban. A jegyzőkönyvek korábbiakhoz hasonló részletes elemzése sajnos a dolgozat terjedelmi kötöttsége miatt nem lehetséges. Azért nem erre a szempontra helyeztem a hangsúlyt a dolgozatban, mert az anyagi haszon – a peranyagok áttekintése alapján – másodlagos.

¹⁰¹ Kurta András vallomása (1913. 3. 14.)

való tartozás megtapasztalását, emiatt olvasás nem individuális, hanem kollektív tapasztalatot jelentett.¹⁰²

¹⁰² Lyons 2000: 348–380.

VI. Összegzés

Azért választottam az ortodox hitre térő görögkatolikus ruszinok történetének feldolgozását a dolgozatban, mert számomra izgalmas kihívás az a folyamat, amelynek során bő száz évvel korábbi történésekbe, egy mikrovilág életébe bepillantást nyerhetünk. Felkeltette az érdeklődésemet, hogy hogyan vált a 20. századelőn a vallási hovatartozás kérdése egy közösség mindennapjaiban központi kérdéssé.

A bevezető fejezetben bemutattam a kutatási előzményeket, amelyek közül Gönczi Andrea *Ruszin skizmatikus mozgalom a 20. század elején* című disszertációjára fordítottam főként figyelmet, hiszen ez a legújabb 2007-es munka a témáról. A dolgozat a felekezetsváltás mögött meghúzódó politikai aspektust és a pánszláv eszmét tekintette meghatározónak, míg én az elemzésemben a *mindennapi élet kihívásaira* és az *ortodoxiához csatlakozásnak a közösségteremtő szerepére* fókuszáltam.

A felhasznált forrásokat, az elméleti-módszertani kereteket külön fejezetben ismertettem. Úgy gondolom, hogy a kutatás eredményessége abban áll, hogy eddig nem ismert, eredeti dokumentumok felhasználásával (MNL HBML VII. 2. b. 1. d B 1756–1912) és a történeti antropológia módszertanával sikerült olyan szempontokat is megvilágítanom, amelyek idáig a kutatói érdeklődésen kívül álltak. A mikroközösségek *kultúrája*, és a *falusi lakosok cselekvővé válása* (azaz az egyházzal való szembefordulásuk) állt az érdeklődésem középpontjában. Továbbá a máramarosi hétköznapi kihívásainak bemutatása – *vasútépítés, árvizek, kolerajárvány, kedvezőtlen oktatási-műveltségi viszonyok* – segítette annak a történelmi kontextusnak a kijelölését, melyben a lipcsei áttérések elemezhetővé váltak.

A kutatás fókuszában Lipcse esetpéldája állt. A felekezetsváltást jelölő kifejezésekkel kapcsolatban felmerült annak a kérdése, hogyan nevezhetők meg a 20. századelő eseményei. Elvettem a *skizmatikus mozgalom*, a *skizma* vagy a *mozgalom* megnevezést, mert árnyaltabb elemzést tesz lehetővé, ha inkább a *felekezetsváltás* vagy az *áttérés* kifejezéseket alkalmazom.

Véleményem szerint a részletesen vizsgált *lipcsei áttérések* jól mutatják, hogy a politika mellett számos további tényező eredménye, hogy a ruszinok az ortodoxia felé fordultak. A legfontosabb ezek közül az *új alternatív vallási közösségek létrejötte*, ahol központi szerepe volt az Oroszországból kapott könyveknek. A kevés olvasni tudó lipcsei lakos hallgatta a *felolvasásokat*; részt vettek közös *misealkalmakon*, ahol *görögkeleti mintájú szertartásokat* tartottak.

A dolgozatban vizsgált *oktatási-művelődési viszonyok* magyarázata és a *peranyagok* elemzése arra is meggyőző bizonyítékként szolgál, miszerint az *olvasás* és az *írás* kulcskérdésnek számított. Olyan személyek töltöttek be vezető pozíciót az áttérésekben, akik tudtak olvasni, így *prédikáció-jellegű felolvasásokon, misealkalmakon* felolvastak a hozzájuk hasonlóan áttérő, olvasni nem tudó társaiknak. Az írni tudás szerepe pedig az volt; hogy az *írni tudók állították ki azokat a görögkatolikus egyházból kilépő nyilatkozatokat*, amelyek miatt végül az évekig tartó bírósági tárgyalásokra is sor került.

Az ortodox hitre térés folyamatát elsősorban tanúvallomási jegyzőkönyvek mentén tekintetem át, az egyházi és világi tisztségviselők levelezései, valamint a korabeli újságcikkek kiegészítő jellegűek voltak. A pánszláv propaganda-termékeknek tekintett könyvek, újságcikkek, illetve peranyagok segítségével elemeztem, hogy az ortodox hitre térés – amellet, hogy *számos súlyos atrocitás* kísérte – hogyan vált egy *új vallási közösséggé*. Fő megállapításom, hogy a *lipcseiek életében az ortodox hitre térés közösségi élményt* adott.

Források

Levéltári források

Görögkatolikus Metropolitai és Főegyházmegyei Levéltár

GMFL I–1–a 17/1914

Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára

HU MNL HBML VII. 2. b. 1. d. B 1756–1912

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

HU MNL OL P 1083–I.–38.–XCVI. Tisza (Máramarossziget), 1911–1919

Miskolci Egyházmegye Levéltára

MEL Vályi János eperjesi megyéspüspök levele Kelt.: Eperjes, 1901. 8. 1.

Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának Kézirattára

Zagróczy Gyula királyi tanfelügyelő: *Jelentés Máramaros vármegye népoktatásának 1887-8. évi állapotáról.* (Felolvasott a vármegyei közigazgatási bizottságnak az 1889. évi február 9-én tartott ülésén.) Máramarossziget, Máramarosi Részvénytársaság, 1889. január 28.

Népszámlálások

Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal: *A Magyar Szent Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. Hetedik rész. A népesség foglalkozása a főbb demográfiai adatokkal egybevetve.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és nyomdai r-társulat nyomása. 1906. 298–305.

[https://library.hungaricana.hu/en/view/NEDA_1910_01/?pg=365&layout=s&query=Lipcse] [2024. 7. 10.]

Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal: *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség fő adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint.* Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1915.; 298–305.

[https://library.hungaricana.hu/en/view/NEDA_1900_07/?pg=26&layout=s] [2024. 7. 11.]

Sajtóforrások

Budapesti Hírlap, 1894. 10. 27. 14. évf. 297. sz.; 1897. 4. 2. 17. évf. 92. sz.; 1909. 3. 9. 57. sz.; 1910. 12. 31. 30. évf. 311. sz.

Budapesti Napló, 1910. 12. 31. 30. évf. 311. sz.

Délmagyarország, 1912. 4. 10. 3. évf. 83. sz.

Dunántúl, 1914. 6. 3. 124. sz.

„Egy hithű görög-katolikus”: Az amerikai görögkatolikus egyház rövid története. In.: Berko D. Géza (Szerk.): *Az Amerikai Magyar Népszava Jubileumi Díszalbuma 1899–1909*. 139–157.

Népszava, 1912. 9. 24. 40. évf. 226. sz.

Pesti Hírlap, 1912. 4. 9. 34. évf. 85. sz.

Pesti Napló, 1894. 7. 19. 45. évf. 198. sz.; 1894. 10. 27. 45. évf. 297. sz.

Világ, 1913. 12. 30. 4. évf. 307. sz.

Szakirodalom

- Apor Péter:** Történeti antropológia. In.: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (Szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Budapest, Osiris, 2006. 449–472.
- Balogh Béla:** *A Máramarosszigeti Református Líceum Története*. Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár, 2013.
- Bartha Elek:** A görög katolikus vallásosság néprajzi kutatásáról. *Néprajzi Látóhatár*, (2011) 20. évf. 1. sz. 5–15.
- Bartha Elek:** *Szent hajlékodnak népe*. Debrecen, Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, 2019.
- Benda Gyula:** A polgárosodás fogalmának történeti értelmezhetősége. *Századvég*, (1991) 2–3. sz. 169–176.
- Berger, Stefan:** *History and Identity*. Cambridge, Cambridge University Press, 2022.
- Berry, Helen:** Regional identity and material culture. In.: Harvey, Karen (Szerk.): *History and Material Culture*. London, Routledge, 2018. 187–205.
- Biczó Gábor:** *A „Mi” és a „Másik”*. Budapest – Debrecen, L’Harmattan – Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, 2018.
- Bódy Zsombor:** Michel Foucault és a történeti diszciplína ma. In.: Szekeres András (Szerk.): *A történész szerszámosládája*. Budapest, L’Harmattan – Atelier, 2002. 37–50.
- Burke, Peter:** Mi a történeti antropológia? In.: Sebők Marcell (Szerk.): *Történeti antropológia. Módszertani írások és esettanulmányok*. Ford.: Sebők Marcell. Budapest, Replika Kör, 2000. 17–21.
- Certeau, Michel de:** A történeti művelet. Ford.: Szekeres András. In.: Benda Gyula – Szekeres András (Szerk.): *Az Annales. A gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténet francia változata*. Budapest, L’Harmattan, 2007. 463–512.
- Cohn, Bernard S.:** Történelem és antropológia: hogy áll a meccs? In.: Sebők Marcell (Szerk.): *Történeti antropológia. Módszertani írások és esettanulmányok*. Ford.: Sajó Tamás. Budapest, Replika Kör, 2000. 23–48.
- Erős Vilmos:** *Modern historiográfia*. Budapest, Ráció, 2015.
- Faragó Tamás:** Humanitárius katasztrófák Máramaros vármegyében a középkortól az első világháborúig I. KSH NKI Történeti Demográfiai Évkönyve, 2005. 19–78.
- Fedinec Csilla – Szakál Imre – Csernicskó István:** *A magyarországi ruszinok és ukránok története*. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, 2020.

- Gönczi Andrea:** A máramarosi skizmaper. In.: Beregszászi Anikó – Papp Richárd (Szerk.): *Kárpátaljai társadalomtudományi tanulmányok*. Budapest – Beregszász, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2005. 13–29.
- Gönczi Andrea:** *Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején*. Ungvár – Beregszász, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2007.
- Gyáni Gábor:** *A történeti tudás*. Budapest, Osiris, 2020.
- Gyáni Gábor:** *Elveszített múlt*. Budapest, Nyitott Könyvhely, 2010.
- Gyáni Gábor – Kövér György:** *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest, Osiris, 1998.
- Halmos Károly:** Polgár – polgárosodás – civilizáció – kultúra. A társadalomtörténet alapvető kategóriáiról a XIX-XX. századi lexikon- és szótárirodalom tükrében *Századvég*, (1991) 2–3. sz. 131–166.
- Hattinger Klebasko Gábor:** A ruszinok. *Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiség néprajzából*, (1996) 1. évf. 1. sz. 167–175.
- Hofer Tamás:** Történeti fordulat az európai etnológiában. In.: Hofer Tamás (Szerk.): *Történeti Antropológia*. Budapest, MTA Néprajzi Kutatócsoport, 1984. 61–72.
- Horváth Ferenc:** A MÁV nevezetesebb vasúti építkezései. *Közlekedéstudományi Szemle*, 44. évf. (1994) 2. sz. 50–68.
- Keményfi Róbert:** Földrajzi szemlélet a néprajztudományban. *Ethnographia*, (2002) 113. évf. 3–4. sz. 189–244.
- Keményfi Róbert:** Társadalomtörténet és néprajz. In.: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (Szerk.): Bevezetés a társadalomtörténetbe. Budapest, Osiris, 2006. 581–603.
- Klanczay Gábor:** A történeti antropológia tárgya, módszerei és első eredményei. In.: Hofer Tamás (Szerk.): *Történeti Antropológia*. Budapest, MTA Néprajzi Kutatócsoport, 1984. 23–60.
- Kósa László:** Parasztosodás – polgárosulás. In.: Uő: *Nemesek, polgárok, parasztok*. Budapest, Osiris, 2003. 340–360.
- Koselleck, Reinhart:** *Elmúlt jövő. A történeti idő szemantikája*. Ford.: Hidas Zoltán. Budapest, Atlantisz, 2003.
- Lyons, Martin:** A 19. század új olvasói: nők, gyermekek, munkások. In.: Cavallo, Guglielmo – Chartier, Roger (Szerk.): *Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*. Ford.: Sajó Tamás. Budapest, Balassi, 2000. 348–380.
- Mayer Mária:** *Kárpátukrán /ruszin/ politikai és társadalmi törekvések 1860–1910*. Budapest, Akadémiai, 1977.

- Nagy Sándor:** A VII. fondcsoporthoz. In.: Komoróczy György (Szerk.): *A helytörténetírás levéltári forrásai 2. 1848–1944. Debrecen, Déry Múzeum Baráti Köre, 1974. 376–423.*
- Niedermüller Péter:** *A kultúraközi kommunikációról.* In.: Béres Iván – Horányi Özséb (Szerk.): *Társadalmi kommunikáció.* Budapest, Osiris, 1999. 96–111.
- Petrassevics Nikefor:** Ortodox és görög katolikus vallási hagyományok és szokások kölcsönhatásai a Kárpát-medencében. In.: Fejős Zoltán – Küllös Imola (Szerk.): *Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl.* Budapest, Magyarságkutató Intézet, 1990. 74–94.
- Pirigyi István:** *A görögkatolikus magyarság története.* Nyíregyháza, Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 1982.
- Pirigyi István:** *Görög katolikusok Erdélyben és Kárpátalján.* Debrecen, Debreceni Görögkatolikus Egyházközség, 2001.
- Puskás Julianna:** Kivándorlás Magyarországról az Egyesült Államokba 1914 előtt. *Történelmi Szemle*, (1974) 17. évf. 1–2. sz. 32–67.
- Puskás Julianna:** Kelet-Európából az USA-ba vándorlás folyamata 1861–1924. *Történelmi Szemle*, (1984) 27. évf. 1–2. sz. 145–164.
- Rácz Kálmán:** *A pánszlávizmus története.* Budapest, Lucidus, 2000.
- Soboul, Albert:** Leírás és mérés a társadalomtörténetben. (Ernest Labrousse előszavával). Ford.: Ábrahám Zoltán. In.: Benda Gyula – Szekeres András (Szerk.): *Az Annales. A gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténet francia változata.* Budapest, L'Harmattan, 2007. 223–249.
- Szabó István:** *Jobbágyságok – parasztok. Értékezők a magyar parasztság történetéből.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976.
- Szabó László:** *Társadalomnéprajzi előadások.* Debrecen, Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, 2008.
- Szűcs M. István:** *A történelem diskurzusa.* Budapest, Ráció, 2021.
- Szilágyi Zsolt:** A Kárpát-medence fejlettségi membránja (1910). In.: Demeter Gábor – Szulovszky János (Szerk.): *Területi egyenlőtlenségek nyomában a történelmi Magyarországon.* Budapest – Debrecen, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – DE Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék, 2018. 47–84.
- Thöle, Reinhard:** *Bevezetés az ortodoxia világába.* Ford.: Gromon András. Budapest, Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, 2001.
- Tönnies, Ferdinand:** *Közösség és társadalom.* Ford.: Berényi Gábor – Tatár György. Budapest, Gondolat, 2004.
- Turai Tünde:** *Rítusba zárt tárgyak – tárgyakba fogadott rítus.* In.: Fejős Zoltán – Frazon Zsófia (Szerk.): *MaDok-füzetek 3. Jelentésteli tárgyak.* Budapest, Néprajzi Múzeum, 2005. 98–105.

Várady Gábor: Máramarosmegye. In.: *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen*.
[<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/OMMonarchia-az-osztrak-magyar-monarchia-irasban-es-kepben-1/felso-magyarorszag-453B/az-ejszakkeleti-karpatok-videke-4CA6/maramarosmegye-varady-gabortol-4D79/>] [2024. 9. 6.]

Weber, Max: A társadalomtudományos és a társadalompolitikai megismerés „objektivitása”.
In.: Wessely Anna (Szerk.): *Tanulmányok*. Ford.: Jóna Péter. Budapest, Osiris, 1998. 7–69.

Véghseő Tamás: *Bizánci rítus, katolikus hit, magyar identitás*. Nyíregyháza, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola. 2023.